

İSLÂM KAYNAKLARI IŞIĞINDA PLATON*

Fahrettin Olguner

Platon (m.ö. 427-347), İlkçağın ünlü filozofudur. Onun ismi biyografisi ve eserleri, milâdî sekizinci asırdan itibaren (-pek dağınık, eksik ve düzensiz bir şekilde-) *hristiyan mütercimler* tarafından, *Arapçaya tercüme* edilmeğe başlamıştı. Bu *noksan tercüme*ler, yine de bazı *Türk-İslâm filozofları* için, evvelâ *problemler* bakımından ilham kaynağı olmuş, fakat filozoflarımız bu *problemler* konusunda, *Platon'dan farklı görüşler* getirmişlerdir. İşte *doktora tezi*'nde tayin edilmek istenen etkilerin ölçüsü incelenirken anlaşılmıştır ki bu etkiler, son derece sathîdir.

Meseleyi incelerken çıkış noktası şu olmuştur: Batı'dan asırlarca evvel, (milâdî X. asırdan itibaren), İslâm dünyasında yazılmış bir takım «prototype» *felsefe tarihleri* vardır ki bunlara *Klasik Kaynaklar* adı verilmektedir ve hepsi de *arapça*'dır. (-Çünkü o sıralarda İslâm dünyasının kültür lisanı, *Arapça*'ydı; tıpkı Batı dünyası'nın kültür lisanının *Lâtince* olması gibi-). İşte bu *Klasik Kaynaklar*'daki kıvrıntı bilgilerden (:vesikalardan) yola çıkılmıştır. Bahis konusu kaynakların yazarları ise kronolojik sırayla gösterecek olursak: *Mes'ûdî* (öl. m. 956), *İbn Cülcül* (öl. m. 995→), *İbn'ün-Nedîm* (öl. m. 995 civ.), *Kadı İbn Sâid* (öl. 1070), *Şehristânî* (öl. m. 1153), *Şehrezûrî* (öl. 1214'den sonra), *İbn'ül-Kiftî* (öl. m. 1248), ve *İbn Ebî Useybia* (öl. m. 1270) gibi yazarlardır. (Bunların eserlerinin adları, makalenin dipnotlarında kısa isimler olarak, fakat TEZ'in BIBLIOGRAFYA'sında tam olarak gösterilmiştir.).

Burada TEZ'in küçük bir kısmını teşkil eden ve *Platon'un*: DEVLET, FAİDON, KRİTON ve KANUNLAR adını taşıyan dört tâne eserine dâir kısımlar yayınlanmaktadır. Bu eserlerden hangi parçaların ve aslına ne ölçüde sâdık olarak *Klasik Kaynaklar*'a geçtiğini göstermek üzere, *Platon'un* kendi sözleri ile onların bizdeki şekli arasında *mukâyese* yapılabilmesi için, bu metinler, *karşılıklı olarak* verilmiştir. Dikkat edilirse görülecektir ki *Platon'un* ifâdeleri ile onların *hristiyan mütercimler* tarafından yapılan tercümeleleri arasında büyük farklar vardır. Böyle bir durumda eserlerinden sâdece pek az bir kısmı (-ve o da bozuk bir şekilde-) İslâm dünyasına geçen *Platon'un* bizim felsefemize etkisi, elbette ki pek sathîdir, ve dolayısıyla bâzı *Orientalist*'lerin bu konudaki abartmalarını ciddiye almak mümkün değildir**.

* Bu isim altında, 1978 yılında hazırlanan *doktora tezi*, İst. Üniv. Ed. Fak. FELSEFE BÖLÜMÜ'nde, Prof. Dr. Nihat Keklik tarafından yönetilmiş ve juri önünde savunularak kabul edilmiştir.

** Bu *takdim* sayfası, Prof. Dr. Nihat Keklik tarafından yazılmıştır.

XXX — KİTÂBÜ'S-SİYÂSE

(Devlet)

1. KAYNAKLARDA ZİKREDİLİŞİ

Bu eser, kaynaklarımızda en çok sözü edilen bir kaç kitaptan biri, hattâ birincisidir. İslâm dünyasında herkes tarafından tanınan ve bilinen bir kitap havasına bürünmüş görünüyor. Kaynaklarımızdan el-Mesûdî onu Galinos (Galinos-Galien)a dayanarak zikrediyor¹. İbn Cülcül, Platon'un kanun ve nizam koyucu bir insan olduğunu söyledikten sonra; «.. bu mevzuda kendisinin kitâbu's-Siyâset'i vardır.» diyor². İbnü'n-Nedim bu ismi Saûn'dan naklederek veriyor³. Ayrıca el-Kindî'den bahsederken de bu isimden söz ediyor⁴. İbnü'l-Kiftî, İbnü'n-Nedim'e paralel bir ifâde tarzı ile, Sâûn'un nakillerini aktarıırken Kitâbû's-Siyâset'i sözlerinin başına koyuyor⁵ Filozof kaynağımız Farabî de bunu; «.. Siyasete Dâir Kitabı» şeklinde zikrediyor⁶ Kaynaklarımızdan Kadı Sâid, farklı bir ifâde kullanıyor. *Plâton*'a ait kitapları sayarken, *Kitabu's-Siyâseti'l-Medeniye* diyor⁷. Üseybia, isim zikretmeden, kendinden önceki kaynakları, (İbn Cülcül'ü, İbnü'n-Nedim'i, Kâdî Sâid'i) taklideder ve hepsini bir arada toplar görünmektedir. Bir, iki yerde kitabı's-Siyâset diyor⁸. Bir yerde Platon'un Siyâset mevzuunda kitabı bulunduğundan söz ediyor⁹. Bir seferinde de Kitâbû's-Siyâseti'l-Medeniye ifadesini kullanıyor¹⁰.

Kaynaklarımızın umumiyetle Kitabu's-Siyâset diye zikrettikleri bu eser, acaba Platon'un hangi dialogudur? Bilindiği gibi Platon'un

- 1 el-Mesûdî, Tenbîh, 114 (1-2)
- 2 İbn Cülcül, Tabakât, 24 (8-9)
- 3 İbnü'n-Nedim, Fihrist, 246(4-5)
- 4 İbnü'n-Nedim, Fihrist, 256(17, 19, 20)
- 5 İbnü'l-Kiftî, İhbâr, 14(14-15)
- 6 Farabî, Fel. Eflâtun 20(14)
- 7 Kâdî Sâid, Tabakât, 26(5)
- 8 Üsaybia, Uyûn, I/6(17), 16(4-6)
- 9 Üsaybia, Uyûn, 1/50(7-8)
- 10 Üsaybia, Uyûn, 1/53(17)

siyaset (Politika) ile ilgili, hacimli, üç büyük eseri bulunuyor. Bunlardan biri Kanunlar (Nomoi) dır. İslâm kaynakları bundan ayrıca ve Nevamis adıyla bahsediyor. Öteki Devlet Adamı (Politikos)'dur. Yukarıda incelediğimiz bu eseri de, aşağı-yukarı aynı kaynaklar Bolitikos veya el-Fahs isimleriyle (ve çoğu zaman öteki eserlerle karıştırarak) zikrediyorlar. Öyleyse kaynaklarımızın burada işâret etmek istedikleri eser, Devlet (Politia) olmalıdır. Ancak, her yerde işâret edilen hedefin belli ve açık bulunmadığını bilhassa belirtelim.

D. Laerce'in bildirdiğine göre bu eser hem Thrasyll'in ve hem de Aristophane'in listelerinde yer almış bulunuyor¹¹ On kitaptan teşekkül ettiğini bildiren kaynak¹², eserin siyâset mevzuunda olduğunu¹³ ve ikinci isim olarak da Adâlete Dâir (de la justice) diye anıldığını belirtiyor¹⁴.

Modern incelemelerde ise sıhhatli eserlerden biri olarak görünüyor¹⁵.

2. MUHTEVASI

Bu eserin muhtevâsından söz eden, ondan nakil ve iktibaslarda bulunan kaynaklarımız, birbirlerinden oldukça farklı hareket tarzları takib ediyorlar. Bir kısmı, umumî hüküm ve ifâdelerle eserin fikirlerine temas ediyor. Diğer bir kısmı ise eserin ismini zikrederek ondan cümleler naklediyor. Biri, başka bir dialogun, mesela Devlet Adamından iktibas ettiğini söylediği halde Devlet dialogunun cümlelerini veriyor. Bir başkası kaynak zikretmeden Platon'dan cümleler naklediyor ki bunlar, ya doğrudan doğruya, ya da ifade ve hattâ mânâ olarak değiştirilmiş, başka kılıklara sokulmuş halde Devlet dialogunun cümleleridir. Şimdi bunları birer birer, nakilleri ile birlikte, çift sütun üzerinde görelim.

11 D. Laerce, des Philosophes, 1/182

12 D. Laerce, des Philosophes, 1/181

13 D. Laerce, des Philosophes, 1/179

14 D. Laerce, des Philosophes, I/182

15 V. Goldschmidt, les Dialogues, bak, indeks E. Brehiere, Histoire, 1/89
L. Robin La, Pensee, 216-217

1. «...Flatun Siyaset Kitabı'nda diyor ki: Askılıbyus ilham ile te'vid edilmiş bir insandır... (Üsaybia, Uyun, (17-18)

2. Eflatun, ... Siyaset Kitabının üçüncü bölümünde der ki: Askılıbyus ve oğulları siyâset bilginiydi. Çocukları, tıp bilgini oldukları halde, (aynı zamanda da) faal ve gayretli (birer) askerdiler. (Devam eden) Eflatun: Askılıbyus: tedavisi gereken iyileşecek hastayı ve hastalığı öldürücü, kendisine ve başkasına fayda vermeyecek olan hayatı degersiz, yani tadavisi terkedilecek kimseyi bilirdi, diyor» (Üsaybia, Uyûn, 1/16 (4-9)

1. «...trajedi yazarları ve Pindaros... onlara göre Asklepios Apollon'un oğlu.. biz inanmıyacağız bu sözlere. Diyeceğiz ki: Asklepios bir Tanrı oğlu ise paraya Tanrı oğlu olamaz... (Platon, Republique, III/408 b-c).

2. ...Asklepios hekimleri... bugünkü hekimliği, yâni hastalığın peşini bırakmama yolunu kullanamazlarmış ... Asklepios'un, hekimliğin bu çeşidini çıraklarına göstermemiş olmasını... Kimsenin işini bırakıp uzun boylu hastalığına baktırmaya vakti yoktur. Asklepios, böyle olduğunu bilirmiş... Kendini hep hasta bilen, gerçekten de bedeninde ağrılar hiç eksik olmaz ... İşte, Asklepios bu gerçeği biliyordu. Onun için de hekimliği yalnız bedenleri doğuştan sağlam olup da geçici bir hastalığa tutulmuş insanlar için kullandı. İcini hastalık sarmış olan bedenleri.. iyileştireceğim diye, kötü bir hayatı uzatmaya uğraşmazdı. Aksine, onun kanaatine göre normal ömrü yaşamıya gücü yetmiyen adamı iyileştirmenin ne adama, ne de cemiyete faydası vardır. -Asklepios'u bir siyasetçi yaptın gitti.- Öyle ya! Asklepios oğullarının Truva önünde bir yandan mertce savaşırken, bir yandan da nasıl hekimlik ettiklerini unutuyor mu-

3. «...Eflatun; Siyâset hakkındaki kitabının sonunda, dirlme, hüküm, adalet mîzan, iyi işlere mükâfât ve kötülerine ceza verilmesi (meselelerini) dile getiren bir hikâye anlattı» (Fârâbî, el-Cem, 38(2)).

4. «...Fılaton'un siyâset kitabında zikrettiği sayılar...» (İbnü'n-Nedim, Fihrist, 256(17-20)).

5. «...altın ile gümüş rağbet edilecek şeyler değildir. Altın ile gümüşü, onları saklayıp onlarla bedbaht olan kimselere bırakınız...» (İbn Fâtik, Muhtar, 84 b11-12)

sun?.. Ama onlar, doğuştan veya bir sefahat neticesi olarak hasta olanın ömrünün uzatılmasında hiçbir fayda görmüyor; hekimliğin bunlarla uğraşması gerekmez, diyorlardı.. (Platon, Republique, IH/406 a408- a-b)

3. «...Doğru ile eğriyi, ölümlerinden sonra bekliyen karşılıklar..Şimdi bu ölüm sonrasını anlatalım... Ölüsünü yakacakları sırada yiğit diriliyor... Hakimler demişler ki... muhakeme edilen ruhlar... Hepsi bir bayram sevinci içinde bir çayırılıkta toplanıp oturuyorlarmış... Kötüler bütün yaptıklarını teker teker ve on kat ödüyorlarmış... İnsanlara iyilik etmiş, doğruluktan ayrılmamış olanların gördükleri karşılık da aynı ölçülerle artıyor, güzelleşiyor-muş...» (Platon, Republique, X/614 a..).

4. «...Tanrı doğuşları için mükemmel bir sayı ile ... insan doğuşları için, her biri üçer çarpan ve dörder terimle birbiri ardı sıra giden bazı temel ve ek sayıların çarpımları sonucunda...» (Platon, Republique, VIIH/546 b-d)

5. «..Bizler ne altın, ne gümüş kullanırız; bunlar yasaktır bize..» (Platon, Republique, IV/422 d).

6. «Ona, kendisine devlet idâresi emânet edilmeğe en uygun insan kimdir (diye) soruldu. O cevap verdi: Nefsini idarede en güzel yola sahibolandır.» (İbn Fatik, Muhtar, 87 b (12-14))

7. «Dedi ki: Kötülerle arkadaşlık etmeyiniz. Zirâ, (bir daha) yakanızı bırakmazlar.» (İbn Fatik, Muhtar, 90 a (12-13))

8. «Kötü ile arkadaş olma. Çünkü, sen farkına varmadan huyun onun huyundan kötülük kapar.» (İbn Fatik, Muhtar, 106 b (8-9))

9. «Bir tek nefesine hâkim olamıyan, kalabalıklara hakim olamaz.» (İbn Fatik Muhtar, 91 b (6-7)).

10. «Bir şeye olan sevgin; ona denk olan (başkası) ile senin arana perdedir. Ona olan nefretin de onun güzellikleri ile senin aranda perdedir... Sevenin gözü, sevgilisinin aybını görmez.» (İbn Fatik, Muhtar 102 a (5-6), 102 b (9)).

11. «Sarhoşluk, hükümdara haramdır. Çünkü o, memleketin bekçisidir. Bekçinin kendisini bekleyecek bir (başka) bekçiye muhtaç olması çirkindir.» (İbn Fatik Muhtar, 107 b (12-14)).

6. Öyleyse kime yükliyeceksin devlet işlerini? En iyi düzeni kurmanın yollarını bilen ve devlet başına geçmekten daha üstün, daha şerefli bir hayatı olan insanlardan başka kimden istiyebilirsin bu işi?» (Platon, Republique, VII/521 b).

7-8. «Hakimlere gelince! genç yaşında kötüler arasında büyümesi, onlarla düşüp kalkması.. doğru değildir... İyi insanlar gençliklerinde saf olurlar, kötülere çabuk kanarlar..» (Platon, Republique, III/409 a).

9. «... Kendi içine söz geçiremeyen bu adam, başkalarını idare etmeye kalkarsa böyle olur...» (Platon, Republique, IX/579 c)

10. «...Seven, sevme gücü olan, aklını şaşırılmaz mı?.. Herşeyi yakıştırmaz mı ona?..» (Platon, Republique, V/474 d, 475 a).

11. «Muhafızlarımız sarhoşluktan sakınmalıdır, demiştik. Bir bekçiye en az yaraşan, kendini bilmiyecek kadar sarhoş olmaktır. Öyle ya, bir bekçinin başka bir bekçiye muhtaç olması gülünç şeydir.» (Platon, Republique, III/403 e).

12. «Birinin terbiyesini (üzerine) alırsan, bunu (henüz o) küçük iken yap. Ona beden sağlamlığı kazandır. Beden terbiyesi bittikten sonra da nefis ve dil terbiyesi ister.» (İbn Fatik, Muhtar, 13 a (12-13).

13. «Dedi ki: Hükmetin faydalarından (biri de) filozofun bilgiyi (yakın» olarak bilmesidir. O, (dalgalanmalardan) kurtulmuş, (selamete) ermiş, ve arkadaşının mevkiindeki korkusunu atmıştır. (Gemi) parçalanmış, (fakat, kendisi) karaya düşmüştür. Oturmuş, kendisiyle birlikte parçalanıp denizde (kalmış) olana bakmaktadır: Dalgalar onunla nasıl da boğuşmaktadır. Hemen kendi kurtuluşuna olan sevinci büyümekte ve tereddütlerle kötülükler içinde kalmış bulunan öteki insanlara (karşı olan) şefkat ve merhameti artmaktadır (İbn Fatik, Muhtar, 119 a (16-17) 119 b (1-4).

12. «..Üstünde asıl durulacak olan gençlerin gelişen, erginliğe yaklaşan bedenleri olmalı... Yaş ilerleyip de kafa olgunlaştı mı, ona uygun çalışmalar artırılmalı... bütün bilgilere daha çocukken başlatmalı..» (Platon, Republique, VI/536 d).

13. «... Yer altında mağaramsı bir yer ve içinde insanlar Mahpuslardan birin kurtaralım... Görebildiği... insanlar ve eşya ...en sonunda da güneş,... akisler halinde gölgelerini değil, olduğu yerde, olduğu gibi... O zaman ilk yaşadığı yeri, oradaki bildiklerini, zindan arkadaşlarını hatırlayınca haline şükretmez, orada kalanlara acımaz mı?...» (Platon, Republique, VII/514 a-516 c).

Devlet Adamı (Politikos)'da olduğu söylenerek nakledilmiş olup Devlet (Republique) dialogunda bulunanları daha önce (Politikos dialogunu ele aldığımız da) göstermiştik: Burada tekrar etmeyeceğiz.

Şimdi de filozof kaynağımız Farabî'nin eserin muhtevasiyle ilgili görüşlerini sunalım. O, diyor ki:

«İnsanın, o anda bulunan millet ve şehirlerden ayrı, başka bir şehir ve millete muhtaç olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bundan ötürü, o şehri ayırd edecek nesneyi araştırmak mecburiyetinde kaldı. Gerçek adaletin ne olduğunu, nasıl olması gerektiğini ve nasıl tatbik edilmesi gerektiğini araştırmaya başladı... Bu şehirlerden farklı olan başka bir şehrin bulunması gerekir ki orada ve onun gibilerde gerçek adalet ve gerçekten iyi olan bütün iyilikler kurulmuş olsun. Bu, kendi halkını mutluluğa götüren, hiçbir şeyi eksik olmayan bir şehir olacaktır... Filozoflar onun en yüksek kısmını teşkil edecek...

Bu siyâset Hakkında'ki kitabında bulunur»¹⁶

İşte, Platon'un Devlet (Politia-Republic) isimli dialogunun muhtevası hakkında kaynaklarımızın nakil, söz ve kanaatleri bunlardır.

Bilindiği gibi Devlet dialogu Platon'un, Kanunlar'ından sonra, en büyük, en hacimli ve muhteva yönünden de en zengin eseridir. Yine görüldüğü üzere bu büyük eserin, kaynaklarımızdan herbiri, ayrı bir yönüne temas etmiş; ayrı mevzular, ayrı fikirler ve ayrı cümleler iktibas etmiş, tabir caiz ise, çeşitli fil tetkikcileri gibi, herbiri onun ayrı bir uzvuna dokunmuş bulunuyor. Şimdi biz, kırılmış bir porселenin eldeki parçalarını bir araya getirip yapıştırırsak, orada acaba bütüne ne miktarda ve nasıl ulaşırız?

Devlet Adamı (Politikos)'da olduğu söylenmesine rağmen Devlet (Politia-Republic)'de rastlanan nakilleri de dikkate alırsak, İslam dünyasının çizgileriyle ortaya çıkan, Devlet Dialoguna ait motifler şunlardır: Dialog: İdeal devleti ve ideal milleti tasvir ve tesbiti hedef edinmiştir. Gerçek adaletin ne olduğunu araştırmaktadır. Haddi zatında bu şehir insanın bütün ihtiyaçlarını, hem de mükemmel tarzda karşılayacak bir şehir olarak düşünülmektedir. Bu şehir içinde en üst tabakayı filozoflar teşkil etmektedir.

Çocukların ve bilhassa idareci zümrenin ve münhasıran filozof karakterli devlet başkanlarının yetişmesi, kaynaklarımıza göre, dialogun mühim bir temasını teşkil eder.

Pratik yöne çevrilmiş ahlâk kâideleri, nasihat ve vasiyyetler şeklinde, İbn Fatik'in eserine epeyce aksetmiş görünüyor.

16 Fârâbî, Eflâtûn Felsefesi, 80-81(30-32).

Bir iman mevzuu olan öbür dünya ve oranın ahvâli, filozof kaynağımız Fârâbi'nin ayrıca dikkatini çekmiş bulunuyor.

Üsaybia, Devlet dialogundaki Asklepios motifini epeyce işlemiş, Onun çizgileriyle Asklepios; vahye ve ilhama mazhar olmuş bir tabib ve aynı zamanda da bir siyaset adamı olarak resmedilmiş bulunuyor.

İmdi, tek tek işlenmiş bulunan bu motifleri, belli bir satır üzerinde bir araya getirirsek belli bir tablo ortaya çıkar mı? Buna evet cevabı vermek pek mümkün görünmüyor. Bununla birlikte, bu parçalardan meydana getirilecek bütünü, bugün elimizde bulunan Devlet dialoguna olan nisbetinin ne olduğu, daha önemli bir mesele olarak görünüyor. Elimizdeki dialogda ele alınan meselelere basit bir resmî geçit yaptırmak, bu nisbeti gösterir sanırız.

Dialog; adaletin ne olduğunun araştırılması (336 e) ile başlar. Burada çeşitli ihtimaller gözden geçirilir. Bunun; emâneti yerine iâde etmek (331 e), fayda vermek (332 d-e, 355 a), iyilik (357 b) olup olmadığı incelenir. Adaletin kaynağı araştırılır (358 e- 359 a). Mesela cemiyete intikal eder (369 a). Bu, yeni bir cemiyetin düşünülmesine yol açar (369 c). Ancak, burada tamamiyle ideal bir cemiyet değil, eski cemiyetin tasfiye edilerek yepyeni bir şekilde teşkilatlandırılması (373 a) söz konusudur. İşte bu cemiyetin sınıfları (369 d), eğitimi (376 c), buradaki örnek devlet (413 a-b) ve bu devletin vasıfları (4273 e) gösterilir. Bu yeni rejimin temeli eğitime dayanır (413 c, 424 a). Dolayısıyla halkın (423 d) ve idareci sınıfın eğitimi ve eğitimin unsurları (424 d) belirtilir. Bu devlette ferдин ve cemiyetin gerçekleştireceği adalet (434 c) inceden inceye tahlil edilir. Bir rüyadan ibaret olan bu devlet (443 b) in gerçekleşmesi için gerekli şartlar hazırlanacaktır. Belirli ölçüde müsterek hayat (457 d) ve arı duru cinslerin birleşmesiyle (458 c) yeni bir nesil (459 d) oluşturmak bunun ilk şartıdır. Bu münasebetle evlilik işleri uzun uzun ele alınır. (460 a). Hasılı ideal devletin tahakkuku mümkündür (471 d-473 b). Ancak bunu gerçekleştirecek olan filozof kral (473 c) dır. Halkın tasavvur ettiği sahte filozofun (487 d) dışında bu gerçek filozofun vasıfları (484 b- 486 d) birer birer sayılır. Fakat, bu vasıfları haiz olacak idareci filozof nasıl yetişecektir? İşte bunun için önce bilgi mevzularının (505 a) ve buna bağlı olarak da bilgi çeşitlerinin (511 d) neler olduğu tesbit edilir. Bunlar içerisinde hikmeti

temin eden bilgiler (521 d) tayin edilir. Bundan sonra da ilim, fitrat, eğitim meseleleri ve öğretim, eğitim çağı, (535 c) yeniden ele alınır. İdeal devletin şeklini tesbit edebilmek için rejimler de birer birer, iyilik ve kötülükleriyle birlikte (544 a) incelenir. Devlet ve insan paralelliği kurularak insanın iç dünyasına ve ahlakî yönüne tekrar dikkatler çevrilir (576 c). Varlık, tanrı ve yaratma meseleleri (596 b) ışın içine girer. Ruh, bekâ (608 d), iyilik, kötülük (609 b), öbür dünya ve oradaki hayat (614) gibi mevzular birbirlerini takibeder.

Hasılı bu ve benzeri mevzular, iç içe girer, birbiri peşinden dalanıp budaklanarak devam edip giderler. İnsan hayatını ilgilendiren, maddî, manevî, ferdi ve içtimaî.. bütün meseleler ele alınır ve işlenir.

İşte dialogda işlenen mevzuların umumî hatlarıyla blançosu ve bütün bunların mukabili olarak kaynaklarımızın verdiği nakiller, sahibolduğu kanaatlerle vardığı hükümler bunlardır.

Oldukça geniş bir alanı kaplıyan ve çok çeşitli meseleleri içine alan Devlet dialogunun muhtevasından, çeşitli noktalardan ve bölük pörçük olmak kaydıyla, çok az bir konunun islâm kaynaklarına aksetmiş olduğu görülmektedir. Üstelik bir kırık dökük parçaların, orijinaline uyduğu da söylenemez, Sözelimi, itibarlı bir kaynağımız olan Üsaybia'nın nakillerini düşünelim, Ona göre, Devlet dialogunda yer alan Asklepios, vahiy ve ilhama mazhar olmuş bir hekimdir. O, tedavi edeceği hastanın iyileşip iyileşmeyeceğini, ilham ile bilmekte ve ona göre tedaviye girişmektedir. Kaynaklarımızın Asklepios kelimesinin, ilah, ma'bed ve insan nuansları için de kullanıldığının farkında olmadıklarını belirtmiştik¹⁷. Burada Üsaybia'nın nakillerinin dialogdaki karşılığını verdik Platon'un ifadesinden Üsaybia'nın hükmünü çıkarmak; Asklepios, hangi hastanın öleceğini ve hangisinin yaşayacağını, bir ilham eseri olarak bilir ve tedavisini de ona göre yapardı, demek mümkün değildir. Üstelik Üsaybia, Asklepios ile oğullarını siyaset bilgini olarak gösteriyor. Oysa Platon dialogda: «..Asklepios'u bir siyasetçi yaptın gitti.» cümlesini alaylı bir maksatla söylüyor.

Bütün bunlara rağmen Platon'un Devlet dialogunun orijinaline uygun tarzda ve bütünü ile islâm dünyasına aktarılmış olabi-

17. Bak, biyografisi bölümü hekimliği faslı.

leceği, her zaman için düşünülebilecek bir ihtimaldir. Şu var ki; yukarıda naklettiklerimiz ihtimal değil, birer vâkıdır. Üstelik, zikrettiğimiz kaynaklar işin başlangıcında da olmadıklarına göre, islâm dünyası içinde bu sahadaki bir kanaat tashihinden söz edilemez. Kaynaklarımız bu sahada asırlardır İslâm dünyasında dolayan bu fikir atmosferinden faydalanmış ve bize bunu aksettirmiş olmaktadır. Meselâ Üsaybia, onüçüncü asrın (Vef. 1270) fikir tarihçisidir ve onun dialogu tanıyışı bu şekildedir. Söz gelimi o Platon'un Kanunlar'da Asklepios'dan uzun uzun bahsettiğini haber verir. Halbuki, (ilerde göstereceğimiz gibi), Kanunlar içinde Asklepios kelimesi bir defa bile zikredilemez. Politikos'a (Devlet Adamı'na) atfen nakledilen cümlelerin karşılıklarının Devlet (Politia) dialogunda bulunduğunu göstermiştik. Kanunlar (en Nevamis) da gösterilen (Asklepios v.b.) isimlerin de Devlet dialogunda ortaya çıkması, kaynaklarımızın bu dialogu ötekilerinden daha fazla tanışmış olduklarına işaret sayılabilir. Ancak, onda gösterilen bir fikir ve ifadenin başka birinde yer almış olması, kaynaklarımızın, adı geçen bu eserlerin içini yakından tanıyıp tanımadıklarını çok iyi gösterir. Ayrıca uzun konuşmaların ötesinden berisinden kırılarak ve çoğunlukla da ters çevrilerek bir vecize şekline sokulup nakledilmiş olması, eserin bütününe tanıyıp tanımama hususunda ayrı bir şahit olarak görülme-lidir.

Bütün bunlar bizi; islâm dünyası, Platon'un dialoglarını bir perde, hem de oldukça kalın bir perde arkasından görmüş ve tanımıştır, hükümünü vermiye götürüyor.

Yine kaynaklarımız arasında bu dialogu da en iyi tanıyan ve umumî olmakla birlikte ondan en isabetli iktibaslarda bulunanın Fârâbî olduğunu tekrarlıyalım.

İşte, İslâm dünyasının, Devlet (Politia-Republicue) dialogunu tanıyışı budur. Platon'a ait kitaplar arasında Devlet dialogunun islâm dünyasınca en çok zikredilen, en fazla atıflar yapılan bir eser olduğu böylece anlaşılmiş oluyor.

XXXIV - FADİN FİN-NEFS

(Phaidon)

1. KAYNAKLARDA ZİKREDİLİŞİ

Platon'a âid eserler arasında kaynaklarımızda pek çok zikredilen kitaplardan biri de hiç şüphesiz budur. el-Mesûdî onu Fadin ff'n-Nefs -Phaidon şeklinde zikrediyor¹. Fakat bizzat el-Mesûdî ikinci eserinde bunu Fardon-Paidon imlâsiyle kaydediyor². Kâdî Sâid de Mesûdî'nin birinci imlasını uygun tarzda veriyor³. Şehrezurî ile Üsaybia ise bunu Fazin Fi'n-Nefs şeklinde yazıyorlar⁴. İbnü'n-Nedim başta olmak üzere Müntehab, İbnü'l-Kıftî, Farabî ve Mültekatat tarafından yalnızca Fazin şeklinde veriliyor⁵.

Kaynaklarımızın hepsinin burada aynı eseri işaret ettikleri muhakkak. Yazılıştaki (D) ve (Z) farklılıklarının eski Grekçenin kendi bünyesinden geldiğini daha önce belirtmiştik. İsmi sonuna «nefis hakkında-fi'n-Nefs» ibaresinin konulması, eserin mevzu olarak da dikkate alındığının bir işaretidir. Ve batıdan (de l'âme) karşılığı olarak intikal etmiş bulunmaktadır.

Bu eser batıda D. Laerce tarafından, iki listeye dayandırılarak zikredilmiş ve aynı zamanda eserin ruh (nefis) hakkında yazılmış olduğu da belirtilmiş bulunmaktadır⁶. Kaynak ayrıca ve mühim bir noktaya daha temas ederek, Platon yazdığı bu eseri okurken onu yalnız başına dinleyen talebesi Aristoteles olmuştur⁷. Aristoteles'in şahadeti de eserin sıhhatini şüphesiz ve kesin bir hale koymuştur⁸.

-
- 1 el-Mesûdî, Tenbîh, 114(18)
  - 2 el-Mesûdî, Mürûe, 11/159(15)
  - 3 Kâdî Sâid, Tabakat, 26(5)
  - 4 Şehrezurî, Nüzhet, 77b(15) Üsaybia, Uyun, 53(17)
  - 5 İbnü'n-Nedim, Fihrist, 246(10) İbnü'n-Nedim, Müntehab 7a(13) İbnü'l-Kıftî, İhbar, 14(19) Farabî, el-Cem 22(2), 25(1) Farabî, Mültekatât, 192a(8), 195b(2), 205b(1)
  - 6 D. Laerce, des Philosophes, 1/174, 179, 181, 182.
  - 7 D. Laerce, des Philosophes, 1/175
  - 8 K. Vorlaender, F. Tarihi 1/109

2. MUHTEVASI

Kaynaklarımız bu kitabın ismini nasıl çokca anıyorlarsa, aym şekilde, onun muhtevasından da sık sık söz ederek oradaki fikirlerden iktibaslarda bulunuyorlar. El-Mesûdî şunları söylüyor: «.. Ebilon -Opollon'un oğlu olan bu Sıklabyus (Asklepios)'un hikmeti hürmetle karşılanıyordu. Bazı adalarda kendisinin heykeli vardı ve Hristiyanlığın zuhurundan önce Yunanlıların bayram günlerinde o, hac maksadiyle ziyaret ediliyordu. Eflatun, Fadin isimli kitabında onu zikretmiştir.⁹». İkinci eserinde ise, «... Eflatun, Fardon (Phaidon) isimli kitabında, hakim Sokrates'in öldürülmesini anlatarak onun nefis ve suret hakkındaki konuşmalarını nakletti» diyor¹⁰.

Müntehab'a göre Platon, Phaidon adlı kitabında nefsin doğmamış olduğunu ve onun ölümsüz bulunduğunu göstermeğe çalışmıştır¹¹.

Buna paralel bir tarzda Mültekatat da bize, Platon'un bu eserinde nefisten bahsettiğini, nefsin kendi başına ayakta durabilir (Kaim bizatihî) olduğunu, çünkü, bunun mürekkeb değil, basit bulunduğunu açıkladığını haber vermektedir¹².

Filozof kaynağımız Farabî, muhteva olarak eserin ahlâki ve iccimaî yönüne dikkat etmiş benziyor. Ona göre, kitapta şu mesele işlenmektedir: İnsan bu dünyada hayvanca yaşamayı göze alıp, cehaletle, adiliğe boyun eğerek sahte bir iffet ve fazileti mi benimsemeli? Yoksa, ölümü, bütün bunlara tercih mi etmelidir? Farabî'nin kanaatine Kriton dialogu ile birlikte, Phaidon'da ele alınan ana mevzu budur¹³.

Muhteva ile ilgili olarak, dialogun bizzat cümlelerinin tercümesini veren üç kaynağımız bulunuyor. Bunlardan biri İbnü'l-Kiftî, ötekisi Üsaybia'dır. Birkaç cümle ile bu yürüyüşe katılan üçüncü kaynak Farabî'dir.

9 el-Mesûdî, Tenbih 114(16-18)

10 el-Mesûdî, Müruc, I/159(14-16)

11 el-Mesûdî, Müntehab, 7b(13-14)

12 el-Mesûdî, Mültekatat, 195b(1-4)

13 Farabî, Eflatûn Felsefesi, 78, 79(30)

Şimdi bu nakilleri, bugün elimizde bulunan batı kaynaklı Phaidon ((Phedon)'dan mukabillerini de göstererek, iki sütun halinde vereyim*.

1. ...Hükümdar, Sokrat'ı hapsedince Esînes (Atina) şehri hakimlerinin onun öldürülmesine karar vermelerinden sonra o, birkaç ay hapiste kaldı (I/136 10-11).

2. Fazin (Phaidon), kendisinden (hâdiseyi) soran Hakratis (Ekhekrates)'e ey Hakratis, dedi, sana verecek haberim var. Şöyle ki: Hâkimler, öldürülmesine hükmettiler. (Bu sırada) Eberon (Apollon)'un adına dikilmiş bulunan) heykele her sene gönderilen bineğin (geminin) arkası süslenmişti

3. Her sene bu heykele ne götürüyorsa onu gütüren geminin arkasını süsledikleri zaman, gemi Esînes'e (Atina'ya) dönünceye kadar, açıktan kan dökmek suretiyle veya başka türlü herhangi bir kimsenin helak edilmemesi (onların adaleti) idi. Denizde gemiye, onu seyirden alıkoyan bir engel arız olmuş, (bu da), bu aylar (zarfında) onun öldürülmesini ge-

1. Ekhektares-... Sokrates'in de hükümden çok zaman sonra ölmesi.. Bunun sebebi ne idi Phaidon (58 a).

2. Phaidon-Orada kendim bulundum. Ekhekrates.. Bir tesadüf, Ekhekrates, mahkeme kararının verilmesinden bir gün öncesi, Atina'hlarm Delos'a gönderdikleri geminin pupasına çelenk konulduğu güne rastlamıştı (57 a, 58 a).

3. Atinalıların söylediklerine bakılırsa Theseus, yedi delikanlı ile yedi genç kıızı yanma olarak vaktiyle Girit'e bu gemi ile gitmiş, Kendisini kurtarmakla onları da kurtarmış, Denildiğine göre Atinalılar, bu gençler kurtulursa Délos'a her yıl bir heyet göndermeği Apollon'a adanmışlar. İşte o zamandan beri tanrıya bu heyeti hep gönderdiler. Her yıl, hâlâ da

* Sol sütuna islâm kaynaklarının nakillerini, sağ sütuna ise batı menşinden mukabillerini koyacağız. Zikrettiğimiz iki kaynağın, İbnü'l-Kiftî ile Üsaybia'nın nakilleri, aşağı-yukarı, birbirinin aynıdır. İbnü'l-Kiftî'nin nakilleri, hacim itibarıyla daha genştr. Bu sebeple buraya yalnızca onun beyanlarını alıp sonuna da Fârâbi'nin tek paragrafını ilave edecek ve Üsaybia'nın cümlelerini tekrarlamıyacağız.

ciktirmıştı. Gemi dönünceye kadar öldürülmedi (I/36 13-16).

4. Fazin dedi ki: Onun dostlarından biz, bir grup, kendisine gidip geliyorduk. Hergün sabahın karanlığında varıyor, hapishanenin kapısı açılınca içeri giriyor ve günümüzün çoğunu yanında geçiriyorduk. Geminin gelmesinden bir veya iki gün önceydi. Alaca karanlıkta geldim. Hemen Akriton (Kriton)'a rastladım. Benden önce gelmişti. Kapı açılınca beraberce (içeri) girdik yanma vardık (I/136 17-20).

5. Öldürmeye niyet ettikleri o gün gelince, adet üzere güneş doğmadan vardık. Gardiyan gelip bizi görünce kapıyı açtı. Onbir hakim gelip içeri girdiler. Biz kapıda bekliyorduk. Uzun süre kaldılar. Sonra yanından çıktılar. Zincirini çöz-

göndermektedirler. Bu hac me-rasimi başladıktan sonra, gemi Délos'a varıp Atina'ya geri dönünceye kadar şehrin temiz kalmasını, hiç kimsenin öldürülmesini bir kanun emreder. Bu deniz yolculuğu rüzgar ters estiği zaman, çok uzun sürer. Apollon rahibinin gemiye çelenk koyduğu vakit başlayan tören, dediğim gibi, bu defa mahkeme kararının verilmesinden birgün öncesine rastlamıştı. İşte, Sokrates'in, hüküm gecesinden ölümüne kadar hapiste uzun zaman kalması bundandır (58 a-c).

4. Phaidon... ben ve diğerleri, hiçbirimiz, hergün gidip Sokrates'i görmek fırsatını kaçırmıyorduk. Her sabah, hapsedildiği yere çok yakın olan hü-küm meydanında buluşuyorduk. Orad kapının açılmasını beklileyerek aramızda kanuşuyorduk. Zira, kapı erkenden açılmıyordu. Kapı açılınca Sokrates'in yanına giriyor, çoğu zaman bütün günü onunla birlikte geçiriyorduk.... (59 c-d).

5. O gün daha erken buluştuk. Çünkü, hergün önce akşam üstü hapishaneden çıkarken geminin Delos'dan döndüğünü haber almıştık. Oraya varır varmaz, her zaman önümüze çıkan kapıcı bizi karşılayarak beklememizi söyledi.. Biraz sonra dö-

müşlerdi. Gardiyan yanımıza geldi. Giriniz, dedi ve girdik (I/37 22-24).

6. O, her zaman kaldığı sedirin üzerindeydi. Selam verip oturduk. Meclisimiz tamamlanınca sedirden indi. Bizimle birlikte aşağı oturdu. Ayaklarını uzattı. Onları sıvazladı, kaşdı ve sonra dedi ki: İlahî siyasetin işi ne tuhaf. Zıdlar birbirine nasıl bağlı ki hemen onu bir elem takibetmemiş olsun. Hiçbir elem yok ki onun da haz peşinden gelmemiş bulunsun. İşte, zincirin ağırlığından duymuş olduğumuz elemden sonra, onun yerinde bizim için haz meydana gelmiş bulunuyor (I/137 (24), 138 1-4).

7. Söylediği şeylerden bazıları hususunda Simas (Simmi-as) kendisine dedi ki: Soru sormaktan, mümkün merteye çekiniyorum. Bu haldeyken sana durmadan soru sormak bize çok ağır ve açıkca edebe aykırı gibi geliyor. Derinden derine araştırmaktan geri durmak ise, yer yüzünde birfatihin vücudunu istemiyerek kaybedeceğimizden dolayı, yarın için bize büyük

nüp geldi. İçeri girmemizi söyledi Girdiğimiz zaman zincirleri çözülmüş bulunan Sokrates ile yanında oturan... pek iyi tanıdığım Ksanthippos'u bulduk (59 d, 60 a).

6. Sokrates'e gelince, yatağı üzerine oturdu. Kıvrımış olduğu bacağını oğuşturarak bize: «Dostlarım, dedi, insanların haz adını verdikleri şey, görünüşte ne gariptir. Onunla zıddı sayılan elem arasında ne tuhaf bağlantılar var! Onlar insanda, aynı zamanda, yan yana bulunmak istemezler. Ama birini koşup yakaladınız mı, çifte varlıkları sanki tek bir başa bağlanmış gibi, öbürünü hemen her zaman yakalamak zorunda kalırsınız. Sanıyorum ki şimdi kendimde olup biten de böyledir. Çünkü, zincirin bacağıma verdiği acıdan sonra hazım geldiğini duyuyorum (60 a-c).

7. Simmi-as buna şöyle karşılık verdi: Peki, Sokrates, sana hakikati söyleyeyim, epey oldu, bu zorluğu sezerek daha önce seni sorguya çekmek için birbirimizi sıkıştırıyorduk. Çünkü, seni dinlemeyi ne kadar istiyoruz bilsen. Ama başından geçmekte olanlar dolayısıyla seni rahatsız etmekten çekiniyoruz (84 d).

bir pişmanlık olarak görünüyor. (I/138 10-13).

8. Sokrat : Ey Simas, dedi, istediğin şeyi incelemekten geri durma. Zira bu incelemen beni sevindirecek olan bir husustur. Hakkın araştırılmasına koşmak hususunda benim için bu hal ile başka hal arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü, her ne kadar biz, dostları, şerefli, faziletli ve övgüye layık arkadaşları kaybetsek de, yine aynıyız. Zira biz, bizden duyulan sözlerin zail olmayacağına kesin olarak inanmış bulunuyoruz. Biz, faziletli şerefli ve övülüp beğenilmiş dostlara; Esalaüs (?) Arkilis (?) ve benzeri üstün insanlığa sahip bütün bizden öncekilerle zikretmediğimiz bir çoklarına gidiyoruz (I/138 13-19).

9. Nefis hakkındaki konuşma kıvama erip de sorularının gayesi olan hedefe ulaştıkları zaman Sokrat'a âlemin durumunu, onun bu husustaki bilgilerini sordular. (Şöyle dedi: İnanığımız ve açıkladığımız şey şudur ki: Yeryüzü, küre şeklinde olup felekler etrafını çevirmiş, onlar da birbirlerini, en büyüğü, büyüklükte kendinden sonra geleni ihata etmiş durumdadır ve bir harekete sahiptir. Bu hususta adet olan sözler cereyan etmiştir. Bunu benden

8. Bunu ıstir ıstirmez Sokrates, tatlı gülümsemeye başladı ve dedi ki: ... İşte bu yüzden Atinalılar adına onbirler müsaade ettikçe istediğinizi söylemekten istediğini sormaktan çekinmeyiniz (84 d, 85b)... Sizi ve bu dünyadaki büyüklerimi bu sebeplerden dolayı hiçbir elem, hiçbir hiddet duymadan terk ediyorum. Çünkü, burada olduğu gibi orada da faziletli büyükler, iyi arkadaşlar bulacağıma inancım vardır.. (69 d-e).

9. Simmias sözü keserek şöyle dedi: ... Sokrates, çünkü bana da yeryüzü hakkında pek çok şeyler söylediler. Fakat, bunlar senin inandıkların değil. Bunu anlattırsan seni seve seve dinlerim. Sokrates: İşte inandığım şu, önce yeryüzünün dünyanın merkezinde bulunması ve yuvarlak olmasıdır.. (108 d-e). .. Yeryüzünün denkliğidir. Çünkü, denklik halinde bulunan hep bir cinsten olan, bir çevrenin ortasında denklik halinde bulunan her şey, hiçbir yana meyletmiye-

pek çok kereler işitmiş bulunuyorsunuz. Diğer insanların (yaptıkları) tavsiflere gelince, onlar pek çok şeyler tavsif etmiş bulunuyorlar (I/138 19-23).

10. Sonra bu mevzuda Omiros (Homeros), Orfaus (Orphee) ve Esidos (Hesiodos ?) gibi ilâhî şeylerden bahseden yunan şairlerinin zikrettiği uzun kıssalar anlattı (I/138 23-24)

12. Sonra (şöyle) dedi: Ne fis hususunda, yeryüzünün ve feleklerin hey'eti hakkında söylediklerimize gelince, bu mevzuda gizli birşey bırakmadık ve hakdan başka (şey de) söylemedik. Ancak, bu son (söylediğimiz?) şeyler, bunlar (hakkındaki) araştırma hakîm bir kimsenin fiilinden doğmuş değildir (I/139 1-2).

13. Bunları bitirince dedi ki: Şu anda yıkanmam gereken vaktin geldiğini sanıyorum. Hikmet cübbesi içinde kadınları ölü yıkama külfetine sokmuyalım. Zira emir geliyor. Yani, si-

cek ve böyle bir durumda düşmeksizin hareketsiz kalacaktır. İşte, benim en başta inandığım şey budur (109 a) Yeryüzünün yıldızların bulunduğu ve bu konularda söz söylemeye alışkın olanların birçoklarının kendisine eter adını verdikleri saf bir göktedir (109 b).

10. ... O halde şimdi bir mitos anlatmanın tam sırası.. (110 a). Yeryüzünün uçurumları arasında bir baştan öbür başa geçer ve bu yüzden en büyüğü de odur. Homeros'un: «Çok uzaklarda, yer altında, uçurumların en derininin bulunduğu yerde derken sözünü ettiği işte budur. Onun gibi başka bir çok şairlerin birçok yerlerde dedikleri de o... (112 a).

12. Bu uzun uzadıya anlatıklarım, Simmias, şu ömür boyunca fazilet ve hikmet kazanmak için elden geleni yapmamızı gerektirir. Çünkü, mükafat güzel, umudumuz ise büyüktür. Bununla beraber bu şeylerin benim anlattığım gibi olduğunu iddia etmek akli başında bir adamın işi değildir (114 c-d).

13. ... İnsan, almyazısı kendisini çağırdığı zaman Hades yolunu tutmak üzere böyle hazır bekler. Elbet siz de, Simmias, Kebes ve hepiniz, zamanımı bilmem ama ergeç bu yolun yol-

yaset (kadar) bizi çağırmiş bulunuyor. Biz, Ezos (Zeus?)'a gidiyoruz. Emir (hayat?) fanidir. Bizler Teros'a gideceğiz Sizlere gelince Sizler, ailenize döneceksiniz (I/139 2-5).

14. Sonra ayağa kalktı. Yıkanmak üzere bir odaya girdi. Orada uzun müddet kaldı. Bizler onun kaybı ile uğriyacağımız felaketi düşünüyorduk. Şefkatli bir baba kaybediyorduk. Onun arkasından yetimler gibi kalacaktık. Sonra yanımıza geldi. Yıkanmıştı. Oturdu. Karısı ile çocuğunu çağırdı. Onlar getirildi. Onun iki küçük, bir büyük (olmak üzere üç) oğlu vardı. Onlara istediği vasiyeti etti. Kendi iriye vedalaştı ve götürülmelerini emretti (I/139 5-8).

15. Kriton ona: Çocuğun ve ailenin hakkında yapmamızı istediğin birşey veya başkaca herhangi bir emrin var mı, dedi (I/139 8-9).

16. O: size yeni birşey söyleyecek değilim. Ancak, size daima söylemekten geri durmayacağım şey, nefislerinizin ıslahına çalışmaktan ibaret (olan tavsiyem) dir. Zira, sizler bunu yaptığınız takdirde beni ve be-

cusu olacaksınız. Bana gelince, bir trajedi kahramanının dediği gibi, beni almyazım, çağırıyor. Hem yıkanma vaktim de yaklaştı. Bari zehiri içmezden önce yıkanayım, daha iyi. Kadımlarında bir ölü yıkamak zahmetinden kurtarmalı (114 e, 115 a).

14. Sözü bitirince Sokrates ayağa kalktı. Yıkanmak üzere başka bir odaya geçti... Aynı zamanda içine düştüğümüz felaketin büyüklüğü üzerinde konuşarak onu bekledik. Gerçekten babasız kaldığımızı hissediyorduk. Bundan böyle de yetimler gibi yaşıyacaktık. Yıkandıktan sonra yanma çocukları getirildi. Onun henüz ikisi küçük, biri büyük üç çocuğu vardı... Kriton'un yanında, kendilerine öğütler vererek onlarla konuştu. Sonra kadın ve çocuklara çekilip gitmelerini söyledi.. (116 a-b).

15. Sokrates sözünü bitirince Kriton: Peki ama Sokrates, dedi, çocukların için başka işlerin için bana ve bunlara bir diyeceğin yok mu?.. (115 a-b).

16. Sokrates: Doğru, Kriton, dedi, gene her zamanki söylediklerim! Söyleyeceğim (Yeni birşey yok. Siz kendinize iyi bakınız. Bunun doğruluğunu belki şimdi kabul etmezsiniz, ama gene de derim: Yaptığınız

nim yolunda olan herkesi sevindirmiş olursunuz, dedi (I/-139 9-11).

17. Akriton ona: Öldüğün zaman sana ne yapmamızı istersin dedi (1/139 11-12).

18. Güldü ve bizlere dönerek dedi ki: Akriton, bugüne kadar benden duyduklarının hiçbirine inanmıyor. Hitabedenin ve kendisine hitabedilenin Sokrat olduğunu kabul etmiyor. O, zannediyor ki bunu yapan sadece Sokrat'ın cesedidir. İmdi, öyle sanıyorum ki ben, biraz sonra, sizden ayrılacağım. Ey Kriton, şayet beni bulabilirsen bana istediğini yap (1/139 12-15).

19. On bir hakimin hizmetçisi gelip Sokrat'ın önünde durdu ve ona: Ey Sokrat, Gerekli olan zehiri, zarurî olarak almayı emrettiğimde, bana kızmamak bakımından sen, gördüklerimin ve senden önceki tanıdıklarımın içinde en yüce ruhlu olanısın. Zira seni benim, senin ölümüne sebeb olmadığımı, senin ölümünün sebebinin Onbirlerin hükmü olduğunu, benim de mec-

herşeyle bana da hizmet edeceksiniz, bana, benim olanlara ve kendinize de (115 b).

17. Kriton, ...ama cenazeni nasıl kaldıracamız diye sordu

18. Sokrates: ...tatlı tatlı gülümsiyerek ve bizi süzerek devam etti: Dostlarım! Kendimin şimdi sizinle görüşen ve delillerimizin herbirini yerli yerine koyan şu Sokrates olduğuma Kriton'u inandıramıyorum. O sanıyor ki ben biraz sonra ölüsünü göreceği Sokrates'im. Hele bakın. Cenazemin nasıl kaldırılacağını soruyor. Çoktan beri, binbir kere tekrarlayıp durdum ki zehiri içtikten sonra yanınızda kalmayacağım, bahtlı insanların sonsuz saadetine kavuşacağım.. Hayır, hayır, korkma, gömdüğün şeyin benim cesedim olduğunu söyle. Cenazeyi istediğin gibi, göreneğe uygun bildiğin şekilde kaldır (115 c-e).

19. ... Onbirler'in uşağı önüne dikildi. Uşak: Sokrates dedi, başkalarına ettiğim sistemi, doğrusu, sana edemem. Hakimlerin buyruğu bu, zehiri içeceksiniz» dediğim zaman, bana kızıp güceniyor, beni lanetliyorlar. Onların aksine olarak, senin en yiğit, en yumuşak huylu ve şimdiye kadar buraya gelenlerin en iyisi olduğunu, buraya gelemeden beri, çeşitli

buri olarak buna me'mur bulunduğumu biliyorsun. Sen, bu yere gelenlerin hepsinin en faziletlisisin. Şu halde zehiri gönül rızası ile iç ve gereken zorluğa katlan, dedi. Sonra bizleri süzdü ve dikilmekte olduğu Sokrat'm önündeki, yerden çekilip gitti. Sokrat: Bunu yaparız, dedi. Bize dönerek: Ne anlayışlı şu adam. Sık sık bana geliyordu. Kendi yolunda ve inancında onu pek faziletli buldum, dedi. Sonra Akriton'a bakarak, adama şayet ezmişse, ölüm şerbetimi getirmesini söyle. Henüz ezmemişse ezip getirsin dedi. (I/139 15-23).

20. Akriton: Güneş henüz duvarda (tepede). Günlük vaktin var, dedi (I/139 23).

21. Sokrat ona: Adama şerbeti getirmesini söyle dedi (I/139 24).

22. Akriton, küçük hizmetçisini çağırdı. Kulağına birşey fısıldadı. Çocuk koşarak çıktı. Çok geçmeden, elinde şerbet tu-

vesilelerle, anlamış bulunuyorum. Şimdi bile bana kızıp gücenmediğinden eminim. Sen, onları, buna sebep olanları pek iyi tanırsın. Onlara kızılıyorsun. Şimdilik sana ne salık vermeğe geldiğimi biliyorsun. Haydi, Alaha ısmarladık. Kaderin ne ise, o olur. Elinden geldiğince tahammüllü ol ((Döner dönmez gözlerinden acı yaşlar döküldü). O zaman Sokrates, ona bakarak; «Sana da Allah'a ısmarladık. Dediğini yapacağım» dedi. Sonra bizlere dönerek ilave etti: «Ne ince duygu var şu adamda. Burada bulunduğum müddetçe beni görmeğe, benimle ara sıra konuşmağa geldi. İnsanların en iyisiydi o, şimdi de ne kadar temiz ve açık yürekli! Benim için ağlıyor! Haydi bakalım Kriton, sözünü dinliye- lim. Ezilmişse zehiri getirin, değilse ezin!» (116 b-e)

20. Kriton ona cevap verdi: Fakat aldanmıyorsam, Sokrates, güneş henüz dağların tepesinde, daha batmadı... Acele etme. Daha vaktin var! (116 e).

21. Sokrates: ... Kriton, dedi, ... artık konuştuğumuz yeter. Haydi sözümü dinle, dediğimi yap (116 e, 117 a).

22. Bu sözler üzerine Kriton yanında duran kölesine işaret etti. Köle dışarı çıktı ve biraz kaldıktan sonra, zehri vere-

tan adamla birlikte, içeri girdi. O, tıpkı bir boğanın korktuğu şeye baktığı gibi ona baktı. Sonra elini uzattı. Şerbeti ondan aldı ve ona bakarak: «Bu şerbetten başka bir insana (daha içirmen mümkün» dedi. Öteki: «Onu bir tek insana yetecek kadar ezeriz» dedi Sokrat ona: İçtiğim zaman ne yapmam gerektiğini, sen bilirsin, onu söyle, dedi. Öteki: İçtikten sonra yalnızca gidip gelmen kafidir. Ayaklarında ağırlık hissedince yatıp uzanırsın, dedi ve hemen Sokrat şerbeti içti (I/139 24), 140 1-5).

23. Biz, onun şerbeti içtiğini görünce yasa ve acıya garkolduk. Kendimizi tutamadık. Yasla feryadımız yükseldi. O bize döndü; (hem) öğüt veriyor, (hemde) bizi ayıplıyordu: «Biz kadınları, böyle yapmalarını için göndermiştik. Oysa, şimdi sizden (çıkan yas) daha büyük oldu» dedi. Ben yüzümü kapatmış, kendim için onun gibi bir dostu kaybedişimden ötürü, büyük bir yasla ağlıyordum.

cek olanla birlikte içeri girdi. O, zehiri bir kap içinde ezilmiş olarak getiriyordu. Sokrates adamı görünce «Ee, dostum, dedi, sen bu işleri bilirsin. Söyle bakalım, ne yapmam gerek?» Zehiri veren: «Çok birşey değil, yalnız içtikten sonra bacaklarında bir ağırlık duyuncaya kadar gez. Sonra da, yat, uzan. Böylelikle, o, tesirini gösterir.» dedi ve hemen ona kabı uzattı. Sokrates, eşsiz bir sükunetle, titremeksizin, beti benzi atmadan, onu aldı. O bildiğiniz boğa bakışıyla adama bakarak: «Ne dersin, dedi, ben bu şerbetten birazını bir Tanrı üzerine dökersem? Müsaade var mı, yokmu?» Zehiri veren; «Sokrates dedi, biz ondan ancak tam bir içimlik eziyoruz.» Sokrates, .. durmadan, irkilmeden, tiksinden dibine kadar içti (117 a-c).

23. ... Ama, içtiğini, içip bitirdiğini görünce kendimizi tutamadık. Ben de dayanamadım, göz yaşlarım seller gibi boğanı verdi. Yüzüm örtülü, iki büküm kendim için (muhakkek onun için değildi), evet, böyle bir arkadaştan mahrum olan kendim için, kendi felaketim için ağlıyordum. Hatta, benden çok önce, Kriton da göz yaşlarını tutamıyacak bir halde kendini dışarı dar atmıştı... Bunlar, Sokrates'den başka, orada bu-

Ondan utanarak sustuk (1/140 5-8).

24. O, bir müddet doladı. Sonra adama, «ayaklarım ağır- laştı» dedi. Adam ona uzanıp yatmasını söyledi. İki ayağını tutup sıkıştırıyor ve ona; «sık- mamı duyuyor musun?» diyor- du. Sokrat «Hayır» dedi. O, tekrar ve şiddetle sıkarak ona, sıkmamı duyuyor musun dedi. Sokrat, hayır, dedi. Sonra o, baldırlarını sıktı. Zaman zaman ona, «hissediormusun?» diye soruyor, Sokrat da «hayır» di- yordu. Anladık ki o, yavaş, ya- vaş soğuyor ve soğuması faz- lalaşıyordu. Nihayet soğukluk böğürlerine uzandı. Sonra tek- rar sıktı. Sokrat bunu hisset- medi. O, hemen anladı ve bize; «soğukluk kalbine varınca iş biter.» dedi (1/140 8-13).

25. Sokra-Kriton'a, Sıkılab yus (Asklepios)a bir horoz ada- ğımız var. Onu ona hemen ve- rin, dedi (I/140 13)

lunanların hepsinin yüreğini parçaladı. O zaman Sokrates bağırarak ne yapıyorsunuz dostlar, dedi, amma tuhafsiniz. Kadınları yollamışsam en çok bunun içindi, onların bu gibi taşkınlıklarını önlemek içindi.. Sakin olunuz, metin olunuz, de- di. Bu sitemleri işiterek, utancı- mızdan kızardık ve ağlamamak için kendimizi sıktık (117 c-e).

24. Ona gelince: Biraz do- laştıktan sonra, bacaklarının ağırlaştığını söyledi. Adamın ona salık verdiği gibi, arkası üstü uzanıp yattı. Bu sırada ona zehiri vermiş olan adam da, eliyle onun ayaklarına ve ba- caklarına dokunarak, zaman zaman yokluyordu. Sonra aya- ğım kuvvetlice sıkarak, ona bir- şey duyup duymadığını sordu. Sokrates, hayır, dedi. Sonra ba- caklarının aşağısını sıktı ve el- lerini daha yukarıya götürerek vücudun soğuyup katılaştığını bize de gösteriyordu. Ona tek- rar dokunarak soğukluk kalbe gelince, Sokrates'in öleceğini söyledi (117 e, 118 a).

25. Sokrates... şu kelimele- ri, şu son sözlerini söyledi: «Asklepios'a bir horoz adadık. Onu yerine getir, unutma!» «118 a).

26. Akriton- ona; bunu yaparız. İstedğin başka birşey varsa söyle, dedi. Buna cevap vermedi. Gözünü yukarı dikti. Akriton gözlerini kapatıp çenesini çekti (1/140 14-15).

27. İşte, zamanımızda, Yunanlılar arasında, ondan daha faziletli olanını tanımadığım, dostumuz Sokrat'm (ölüm) hikayesi budur (1/140 15-16)

28. Hakratis-Ona; orada kimler vardı, dedi (I/40 16)

29. O: Sokrates'in dostlarından büyük bir topluluk, dedi. Hakrates: Kendisine, Eflatun yanınızda var mıydı, dedi, O, hayır, Eflatun hastaydı. Bulunamadı, dedi (1/140 16-17)*.

30. Eflatun, Fâzin diye tanınan kitabında, bilginin hatırlamadan ibaret olduğunu açıkladı. Sokrat'm eşit ve eşitlik hakkındaki sorulu-cevaplı, konuşmalarını naklederek buna deliller getirdi: Eşitlik, nefisde olan şeydir. Eşit ise, tahta ve benzeri şeylerin öteki şeylere eşit olmasından doğar. İnsan, eşit olanı görünce nefisinde bulunan eşitliği hatırlar ve bilir ki bu eşit olan şey nefisde bulu-

26. Kriton Peki olur, dedi, ama bize başka bir diyeceğin yok mu? Bu soruya artık cevap vermedi... gözleri dikilmişti. Bunu görünce, Kriton ağzını ve gözlerini kapadı (118 a).

27. İşte, Ekhekrates, dostumuz, zamanımızda, diyebiliriz ki bizim tanıdığımız insanların arasında, en iyisi, en bilgini ve en doğrusu olan bu adam böyle öldü (118 a).

28. Ekhekrates Orada kimler vardı. Phaidon? (59 b).

29. Phaidon - yukarda adı geçen Apollodoros'dan başka hemşehrileri Kritobulus ile babası Kriton..1 Atinalılardan daha başka kimseler de orada bulunuyorlardı. Eflatun hasta idi, sanırım (59 b-c).

30. Kebes: ... Sokrates, ... bizim için öğrenmenin bir hatırlamadan başka birşey olmadığı doğru ise... (72 e) ... Sokrates: ... Şüphesiz, eşit olan birşeyin varlığını tesbit ediyoruz. Fakat bir tahta parçası ile başka bir tahta parçası, bir taşla başka bir taş arasındaki eşitlikten... söz etmiyorum. Fakat, ... eşitliğin kendisinden söz ediyorum... bu bilgiyi nereden elde ettim? Demin sözü geçen şeylerden de-

* İbnü'l-Kıftî'nin nakilleri burada son buluyor. Üsaybia aynı beyanları, ufak tefek farklarla, biraz daha kısaltılmış olarak, kendi eserinde (Uyun, I/45 (9-24), 47(1-8) naklediyor.

nana benzer bir eşitlikle eşit olmaktadır. Öğrenilen öteki şeyler de böyledir ve nefisde olanı hatırlamaktan ibarettir (Fara-bî, el-Cem, 22 2).*

ğil mi? Eşit tahta parçalarını.. buna benzer başka şeyleri görer- k, onlardaki eşitlikten farklı olan bu eşitliği düşünmüyor muyuz?.. (74 a-b).

İmdi, kaynaklarımızın bu nakillerini topluca göz önüne getirerek değerlendirelim:

Kaynaklarımızın hemen çoğunun, Platon'un bu dialogunda ruh'dan bahsedildiğini haber vermeleri, vakiya uygun düşmektedir. Nitekim eser batıda da, «Phaidon-Yahut, Ruh Hakkında» ismiyle bilinmekte ve bu, henüz ilkçağdan beri de böyle olagelmektedir¹⁴.

Kaynaklarımızdan Müntehab ile Mültekatat; bu dialogda ruhun basit ve ölümsüz olduğu belirtilmektedir, diyorlar ki, biz, bu nakiller eserin muhtevasına uygun ve paraleldir, demekle kalmıyacağız. Eserin bu asıl ve ana hedefi, kaynaklarımızca çok hafif bir ifade ile aktetirilmişdir. Eğer onlar eserin gerçek muhtevasını, bütün teferruatıyla bilmiş olsalardı, herhalde böyle hafif bir uslub ve ifade içinde geçitirmezlerdi, diyeceğiz. Çünkü, bilindiği gibi, eserde bütün meselelerin kapısı, bu ana hedefin hatırı için çalınır ve açılır: Ölüm niçin tercih edilir? (62 a). Çünkü, bu dünyada kapalı bir yerde gibi bulunuyoruz ve oradan kaçıp kurtulmak istemeliyiz (62 b) de ondan. Filozof neden ölüme kızmaz ve niçin onu gönül rızasıyla bekler? Çünkü, öbür dünyada, önce hakim ve iyi olan başka tanrıları, sonra ölmüş olan buradaki insanlardan daha iyilerini bulacağına inanmış bulunmaktadır (63 b) da ondan. Bilginin en iyisi, mükemmeli ruhun teması ile kazanılır (66 d), ve temasının en güzeli, en iyisi öbür dünyada (Hades'de) tahakkuk eder (68 a-b) de ondan. Bütün bunlara nasıl mı varılır? Tabii ruhun bekası (77 d..) ile. Şüphesiz ruh, beka alemine gider (80 d). Elbette ruh ölümsüzdür: Bilginin doğuştan gelişi (75 b-c) ve bir hatırlamadan ibaret (72 e) bulunuşu, ruhun; görünmez ve basit oluşu (79 b-e) onun me'mur değil, emredici durumunda bulunuşu, eser değil, tesir edici sebep oluşu (94 c)... İşte bütün bunlar

* Burada kaynaklarımızın bu husustaki nakilleri son bulmaktadır. Batı kaynaklı mukabillerini, buradan itibaren bütün sahifeye yayarak vereceğiz.

14 D. Laerce, des Philosophes, I/74, 181.

onun ölümsüz olduğunu ve bakî bulunduğunu gösteren delillerdir. Ölüm gelince ruh, yerine ona bırakarak, kendisi Hades'e çekilir (106 e). Ruh nasıl bakî ve ölümsüz olmasın ki, aksi hal, yokluğa giden bir ölüm, kötüler, zalimler ve caniler için en büyük nimet olurdu (107 c). Oysa, kötüler ruhlar, öbür dünyada cezasını çekmelidir ve çekecektir de (107 c-d, 108 b) Tabii ki, iyi ruhlar da mükâfatlarını görecektir (108 b). İşte, bir hikmet sahibi, gerçek bir filozof olan Sokrates de bu hakikatleri bildiği için ölümü bir musibet görmekte, ondan uzak kalmak için zaman kazanmayı her hangi bir kâr bilmekte (116 e, 117 a) Ve kendisine ölüm getiren zehiri göz kırpmadan irkilmeden, tiksindenmeden içebilmektedir (117 c)

İşte kaynaklarımız, eserin ana hedefini, bu asıl çizgiler üstünde ve bu tefarruat içinde tanımamış olmaları ki, bu asıl yöne ağırlıklarını koymamışlardır.

Filozof kaynağımız Farabî'nin, bir paragraftan ibaret olan otantik naklinin karşılığını gösterdik. Böylece, Filozofumuzun, teferruata dair bir bilgiyi mevsuk olarak nakletmiş bulunduğunu öğrenmiş oluyoruz.

Yine Farabî, hem de dialogun bütününe gözönüne alarak şöyle diyor: «Bu dialogda Platon bize şunu göstermekte ve isbât etmektedir ki: Ölüm, faziletsiz ve adi bir yaşayışa binlerce defa tercih edilir.»

Fârâbî'nin bu kanaati de doğrudur. Phaidon'da bu, üzerinde durulan, benimsenen ve birkaç defa da tekrarlanan (62a, c-d, 66 d-e 67 d-e) bir hususdur. Fakat, Farabî'nin bundan önceki nakli gibi bu kanaati de eserin asıl hedefiyle ilgili değildir. Bu, bir tablonun bütününe oluşturan çeşitli motiflerden yalnızca bir tanesidir. Şu kadar var ki başlangıca isabet etmiş bulunan bir motiftir.

Titiz bir kaynağımız olan el-Mesûdî'nin, Phaidon dialoguna attığı, «Apollon'un oğlu Asklepios'un bazı adalarda heykelinin bulunduğu ve Yunanlılarca kendisi için hac törenleri düzenlendiği tarzındaki naklinin otantik tarafı yoktur. Gerçi Platon, bir tanrı olarak gösterdiği Asklepios (Banquet, 186 e)'un adına şenlikler düzenlenip bayramlar yapıldığını (ion, 530 a) söyler. Ayrıca Platon bunu, hakikaten Apollon'un oğlu olarak da (Republique, III/408 b) gösterir. Fakat, bunların hiçbirisi Phaidon dialogunda yoktur. Üstelik, Phaidon dialogunda Asklepios ismi, bir tek defa bile herhangi bir müna-

sebetle zikredilmez. Platonun, bu dialogda adını andığı, heykellerinden bahsedip namına bayramlar düzenlenir dediği, İbnül-Kıftî'nin doğru olarak rivayet etmiş olduğu (bak paragraf 2,3) Tanrı Aphlon'dur.

Yine el-Mesudî, «Eflatun bu dialogda Sokrates'in ... suret hakkındaki konuşmasını nakletti...» derken «Suret» kavramından ne kasdetmektedir? Pek belli değil. Fakat, Platon'un bu dialogunda mutlak manada, oluşdan bahsedilmediği gibi, oluşun unsurları veya sebepleri denilebilecek olan «madde» ve «suret» den hiç söz edilmez.

İbnü'l-Kıftî'nin nakillerine gelince: Bunların mukabillerini, aynı yerde gösterdik. Bu nakillerden hepsinin, paragraf-paragraf dialogun içinden çıkmış olduğu besbelli. Şu var ki: Buradaki nakiller dialogun kâh başına, kah sonuna isabet etmektedir. Sözelimi yukarıya aktardığımız ifadelerden ilk paragraflar (1-8) görüldüğü gibi dialogun baş kısmından alınmış, bundan sonraki paragraflarda (9...) hemen dialogun sonuna geçilmiş ve son paragraflarda (28-29) ise yeniden dialogun baş tarafına dönmüş bulunmaktadır. Hatta bunların arasına (ki ilerde göstereceğiz) öteki dialoglardan, bilhassa Kriton dialogundan cümleler de yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Hemen belirtelim ki kaynağın bu tavrı son derece tabii ve hatta zarurî bir haldir. Zirâ o, bu nakillerini Phaidon dialogunun muhtevasını tesbit için vermiş değildir. O, Sokrates'in ölümünü anlatmaktadır. Bununla ilgili olarak elbette Platon'un dialogundan veya dialogiarmdan cümle ve paragrafların alınması, bunların uslûba uygun olarak seçilmesi, icabı hâle göre baştakinin sona, sondakinin başa alınması oldukça tabii ve zaruri bir harekettir.

Ancak, bizim için tesbiti önemli olan şey; bu nakillerin dialogla olan bağlantısıdır. Yani, bu cümle ve pasajları veren kaynağımız, acaba bunları dialogun içinden doğrudan doğruya kendisi mi seçip almıştır, yoksa bir ikinci veya üçüncü elden ya da ellerden mi alıp aktarmaktadır? Tabii ki buna bağlı olarak da verilen nakillerin bugün elimizdeki batı kaynaklı Faidon ile uyuşup uyuşmadığı meselesi ortaya çıkmaktadır.

Karşılıklı olarak verdiğimiz paragraflar arasında, ayniyet değilse bile, büyük benzerlik ve beraberliklerin olduğu görülüyor. Söz

gelimi ilk paragrafa bakalım: Burada, her iki beyana göre ortaya çıkan, haber niteliğindeki, asıl hüküm: Sokrates'in ölmezden önce uzun bir süre hapiste kalmış olmasıdır. Ancak, bu naklin verilmiş şeklinde farklılıklar da yok değil, İbnü'l-Kıftî'nin nakillerindeki; «Hükümdar, Atina ve Atina hakimleri» gibi kelime ve mefhumlar, batı kaynaklı Phaidon dialogunda yer almıyor. Yine misal olarak üçüncü paragrafa dikkat edersek, burada, «geminin Girit'e gittiği, oraya daha önce bir adak adanmış olduğu, bu işde baş rolü Theseus'un oynadığı, bu adağın Apollon adına adanmış olduğu, böylece bir heyetin her sene Delos ma'bedine gidip geldiğini..» gibi hususlar batı kaynaklı dialogun muhtevasını doldurmaktadır. Kaynağımız İbnü'l-Kıftî'nin naklinde ise, bu kelime ve mefhumlardan hiçbirisi yer almamaktadır. Bu kelime ve mefhumları İbnü'l-Kıftî'nin bilerek ve isteyerek almadığı da pek düşünülemez. Zira, aynı meseleye temas eden kaynak, «...her sene bu heykele ne götürüyorsa onu götüren gemi..» diyerek umûmî ve mânâsız lâflar etmektense. «...Apollon adına Girit'deki Dolos mabedine adağı olan heyeti götürcü gemi..» demeye tercih ederdi ve eğer imkânı olmuş olsaydı, tercih etmiş olması icabederdi.

Yine örnek kabilinden sekizinci paragrafa göz atalım: Burada Sokrates, buradan ve dostlarından ayrılışının şuurunda bulunduğunu, ancak buna üzülmeyeceğini, çünkü gideceği o dünyada da faziletli dostların bulunduğunu, kendisinin de onların yanına gitmekte bulunduğunu, bu sebeple üzüntüye mahal bulunmadığını, bundan dolayı da kendisinin, her zaman olduğu gibi, meseleleri inceleyip hakikatleri ortaya çıkarmağa hazır olduğunu açıklıyor. Her iki kaynaktan tercüme farklarından doğacağını düşünmek de mantıklı bir davranış olur. Ancak, kaynağımız İbnü'l-Kıftî'nin, Sokrates'in öbür dünyada faziletli dostları olacağını bildirdiği isimler, paragrafta görüldüğü üzere, mukabil metinde yoktur. Üstelik, yalnız bu paragrafta değil, Phaidon dialogunun içinde, herhangi bir yerinde, ne açıkça bu isimler ve ne de herhangi bir tarzda bunlara benzer fonetiği verebilecek başka isimler mevcuttur. Dolayısıyla biz diyoruz ki; ya bu isimleri nakleden kaynağımızın kaynağı, Phaidon dialogunun dışında bir kaynak olmalıdır. Ya da, batıdan intikal etmiş bulunan bugün elimizdeki Phaidon dialogu, asrımıza hatalı ve eksik intikal etmiş olmalıdır.

Paragrafları teker teker ele alarak, farklılıkları ortaya koyucu misalleri çoğaltmak mümkündür. Ancak, sözü uzatmadan, açık ve ortada olan neticeye dayanarak, hükümümüzü belirtmek daha mü-nasip olur sanırız:

Görüldüğü üzere kaynaklarımızın pek çoğu Platon'un Phaidon dialogundan haberdardır. Yine bunların çoğu, Phaidon'dan kelimeler, mefhumlar, cümleler, paragraf ve pasajlarla ona âid fikirler nakletmiş, böylece de onun muhtevasını az çok bildiğini göstermiş bulunuyorlar. Bunlar içinde ondan en geniş iktibası yapan da İbnü'l-Kiftî' olarak görünüyor.

Hepsinin nakillerinin içinde, elimizdeki Phaidon dialogu ile uyuşan, uzlaşan, kelime veya mana olarak az-çok öna yaklaşan taraflar mevcut bulunuyor.

Ancak, kaynaklarımızın nakilleri içinde elimizdeki dialog ile uyuşmayan bir takım ifade ve manalar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı tercüme farkı olarak düşünülüp üzerinde durulmıyabilir. Fakat, bir kısmı, çuvala sığmaz mızrak gibi, hiçbir hafifletici sebep ve mazerete sokulamıyacak derecedeki, eksiklik, fazlalık, ilâve gibi açık ve gözle görülür farklılıklardır. Bunlar, en titiz kaynaklarımızdan biri olan el-Mesûdî, en sâdık biyograf yazarlarımızdan biri bulunan İbnü'l-Kiftî, keskin zekâlı ve çok anlayışlı filozof kaynağımız Farabî gibi, kaynaklarımızın hemen çoğunun naklinde görülen farklılıklardır.

Bu sonuncu farklar, anlayış tercüme ve yorum farkı olarak izah olunmayacaklarına göre bunlar için vereceğimiz hüküm şu olacaktır: İslâm dünyasının Phaidon hakkındaki bilgilerinin kaynağı, bugün bize batıdan intikal etmiş bulunan Phaidon dialogu değildir. Eğer, elimizdeki batı kaynaklı bu dialogu otantik olarak kabul etmek, hiç değilse şimdiki şartlarda, zarurî ise, islâm kaynakları bütün olarak bunu bilmiyorlar. Belki ondan yapılmış seçmelere, bir takım adaptasyonlara sahip bulunuyordu. Ama bütün olarak kendisine, hayır!

3. NAKLİ - TERCÜME VE TEFSİRİ

Bu mevzuda sözü olan iki kaynağımızdan biri İbnü'n-Nedim'dir. Ona göre Brukes (Proclus 412-485), Phaidon'u (Fadin fi'n-Nefs'i) tefsir eden Süryanî dilinde bir kitap yazmıştır. İbn Zür'a da (943-1008) bunun öz bir kısmını arapçaya aktarmış bulunmaktadır¹⁵.

Müntehab'da, eserin içindeki bir fikrin açıklamasının yapıldığı belirtiliyor ve deniyor ki: «Eflatun, Fazin'de; nefsin doğmamış olduğunu ve ölümsüz bulunduğunu açıklamıştı. Timavus isimli kitabında ise onun doğmuş olduğunu, daimî değil ölümlü bulunduğunu söyledi. Aristotalis, onun bu iki zıd sözle ne demek istediğini açıklamayı üzerine aldı (ve açıkladı)»¹⁶.

İşte, kaynaklarımızın bu husustaki haberleri bundan ibârettir.

---

15 İbnü'n-Nedim, Fihrist, 252(22-23)

16 İbnü'n-Nedim, Müntehab, 7a.(13-19)

XLII - KRİTAN

(Kriton)

1. KAYNAKLARDA ZİKREDİLİŞİ

İbnu'n-Nedim bu eseri Kritan şeklinde yazar ve dialog olarak gösterir¹. İbnü'l-Kıftî, Kritan imlasiyle², Üsüybia ile Fârâbia ise Ak-rîtan yazılışı içinde zikrediyorlar³. Fârâbî, eserin ikinci olarak «Sokrat'm özüir Beyanı» tarzımdn da isimlendirilmiş olduğunu söylüyor⁴.

Bu, Platon'un, batıda bilinen adıyla, Kriton dialogudur. D. Laerce, bu ismin hem Thrasylla'in ve hem de Aristophane'in listelerinde yer aldığını haber veriyor⁵. Kaynak, eserin ikinci isim olarak da «Yapılması Gereken Şey Hakkında» diye zikredildiğini belirtiyor⁶.

Eser, günümüzdeki incelemelerde de mevsuk eserler içinde gösterilmiş bulunuyor⁷.

Kaynaklarımızın bu dialogu Platon'a atftmiş olmaları gerçeğe uygun düşmektedir. Ancak onun ikinci ismini bilmedikleri görülmektedir.

2. MUHTEVASI

Eserin varlığını haber veren kaynaklarımız, İbnü'n-Nedim'in dışındakilerin hepsi, onun muhtevasından da bahsediyor, yahut da ondan iktibaslarda bulunuyorlar.

İbnü'l-Kıftî'nin, Kriton dialogundan yaptığı iktibaslar şöyledir:*

-
- 1 İbnü'n-Nedim, Fihrist, 246(10)
  - 2 İbnü'l-Kıftî, İhbâr, 1/14(19)
  - 3 Üsaybia, Üyun, 1/53(26) Fârâbî, Fel. Eflatun, 17(5-6)
  - 4 Fârâbî, Fel. Eflatun, 17(5-6)
  - 5 D. Laerce, des Philosophes, I/174, 179, 181, 182.
  - 6 D. Laerce, des Philosophes, 1/181.
  - 7 E. Brehler, Histoire, 1/89 K. Vorlaender, F. Tarihi 1/109 E. Zeller, History 137 L. Robin, La Pensee, 216, 217
- * İbnü'l-Kıftî'nin iktibaslarını sol sütunda, batı kaynaklı mukabillerini ise sağ sütunda vereceğiz.

1. Akriton ona dedi ki: Gemi yarın, ya da öbür gün (limana) girer. İş yaklaştı (I/136 20).

2. Gizlice çıkıp Rumeli'ne gidersin, sana dokunamayacakları herhangi bir yerde oturursun (diye) bu adamlara senin için bir miktar mal (para) vermeğe çalışmıştık (I/136 20-22).

3. Sokrat-Ey Kriton, dedi, bilirsin ki (bütün) param dört yüz dirhemi bulmaz. Ayrıca, buradan kaçmanın doğru olmayışı da (beni) bu işten alıkoymaktadır (I/136 22-23).

4. Akriton-Ona (şöyle) dedi: Bu sözü sana, sen borçlanasın diye söylemedim. Biz, senin için bunun olmayacağını, bunların istediği şeyin (paranın senin imkânında bulunmadığını) da biliyoruz. Ancak, malımız, senin için, bu işe, hatta bunun kat kat

1. Sokrates: ... Delos'dan gemi mi avdet etti? Kriton: Hayır, henüz gelmedi. Fakat, sanırım bugün gelecek. Sen de, Sokrates, yarım hayatını tamamlayacaksın (43 c-d).

2. Kriton: ... Gel seni kurtaralım diye o kadar yalvardık (44 c).. Bilmez misin çasit takımına biraz birşey verdin mi, dillerini tutarlar. Nereye gitsen baş üstünde yerin olur. Hele Thessalia'ya gitmek istersen, orada benim dostlarım var, senin değerini bilirler, seni korurlar. Thessalia'da sana kimse dokunamaz (45 c-a).

3. Kriton- ... Sen buradan kurtulursan kaçmana yardım ettik diye çasitlar başımıza iş açar, varımız, yoğumuz, hiç olmazsa bir hayli paramız gider... diye mi korkuyorsun? (44 e) ... Sokrates: Doğru, sizleri düşünüyorum, Kriton! Ama başka sebebler de var (45 a) ... Ah! Kriton, Ah! Benim dostum. Bu çabalaman bir de doğruluğa uysa, bilsen ne hoşuma gider ... (46 b).

4. Kriton- ... Böyle bir korkun varsa çıkar aklından. Seni kurtarmak için, değil böyle bir tehlikeyi, daha büyüğünü de göze almak boynumuzun borcudur. Sözümü tut, Sokrates, dediğime uy... Benim nem varsa kendinin

fazlasına da yeter. Gönlümüz birinin kurtulmasını dilemektedir. Yeter ki seni incitmiyelim (I/-136 22-24, 137 1).

5. Sokrates - İlâhî Kriton, üzerinde sana yaptığını yapan bu ülke, benim ve atalarımın ülkesidir. Atamdan (doğup) gördüğün (hâle) onun içinde gelmiş bulunuyorum. Ölümüne (de) orada mahkum edildim. Bana (ölüm) hâk ettiğim birşey (bir suç) için değil, aksine, zulme karşı oluşumundan, zalimce işleri ve zulüm ehlini kötüleştirmen den dolayı gerekli görülmüştür. Onlarca benim öldürmemi gerektiren bu hal, nereye gitsem benimle beraber olan haldir. Ben hakka yardımdan, batılı ve batıl iş ehlini kötüleştirmekten vazgeçmem. ve (bundan dolayı) Rumeli halkı bana karşı kendi hemşerilerimden daha merhametsizdir. Bu hal, (insanı) hakka ve hakkın yardımına sevk edici olduğu içindir ki ben nereye gidersem gidiyim o bana, gerekli olur. Dolayısıyla orası da benim için, içinde bulunduğum yer gibi, emniyetsizdir. Onlardan hiçbiri (de) merhamete gelip beni kurtarmaz (I/-137 1-8).

6. Akriton-Çocuğunu ve âileni düşün. Onların zararından korkmuyor musun? Kendine

bil. Sanırım bu işe yeter.. (44 e, 45 a-b).

5. Sokrates- Ah! Kriton ah! ... Şimdiye kadar ileri sürdüğüm düşünceleri, bugün halim yamandır diye atamam ki!... (46 b) Ya o zaman kanunlar bize derse ki «...Sokrates... (50 c) Yakın yerlerden birine.. gitsen.. oralarda, şehirlerine bağlı herkes sana güvensizlikle, kanunların yıkıcısı diye bakar... Yoksa sen kanunları iyi olan şehirlerden ve ahlâkları temiz insanlardan kaçacak mısın? onlarla ne konuşabilirsin ki Sokrates? Gene burada söylediklerini söyler, insanlar için faziletten, doğruluktan, kanunları sayıp onlara uymaktan daha değerli birşey yoktur. mu dersin? ... (53 b-d).

6. Kriton- Çocuklarına da kötülük ediyorsun. Onları yetiştirmek... elindeyken koyup gidiyor, sana düşen bir işi bahta bırakıyor-

acımıyorsan onlara merhamet et, dedi (I/37 8-9).

7. Sokrates-Onlara gelecek zarar, Rumeli'nde de aynıdır. Ancak, sizlerle birlikte (olunca) zarara uğramamak bakımından onlar burada daha talihlidirler (I/137 9-10).

8. Sokrates-Söyle bana ey Akriton! Kanun, insan kılığına girse de dese ki: Ey Sokrat! Annenle baban benim sayemde birleşmedi mi? Senin terbiyen, hayatının düzene sokulması benimle olmadı mı? «Ben, hayır, mı derim. Yoksa, bu söz doğrudur mu derim?»

Akriton - Doğrudur, dedi ona (I/37 10-12)

9. Sokrat-Dedi ki: (Kanun) bana «bir zalim sana zulmetse

sun. Onlar da bu dünyada öksüzlerin çektiği acıları çekecek (45 c-d).

7. (Kanunlar)... Yoksa sen çocukların için, onları büyütüp yetiştirmek çin mi yaşamak istiyorsun? Ya, demek onları da Thessali'ya götürüp orada birer yabancı olarak büyütüp yetiştirmek istiyorsun. Yani buldukları şehirde Yabancı sayılmayı da sana borçlu olacaklar... Diyelim ki onlar burada kalıp burada büyüyecekler. Sen yanlarında olmayacaksın ama, sağ olduğu için daha iyi yetişecekler... Bunu aklın alır mı? Onlara kim bakacak? Dostların... Sen Thessalia'ya gidersen bakarlar da öteki dünyaya gidersen bakmazlar mı? (54 a-b).

8. Sokrates- Kanunlar ile Devlet karşımıza çıkıyor, dile gelip bize soruyorlar: «Söyle, Sokrates, nedir bu yaptığın? (50 a-b) .. Bir kere sen doğmuş olmanı bize borçlu değil misin? Babanın, annenin alıp seni dünyaya getirmesi bizim yardımı-mızla olmadı mı? Ya çocukların besleyip eğitilmesi yolunu gösteren kanunlar? Sen de o yolda yetiştin... Babana, sana beden eğitimi, musiki öğretsin diye buyuran kanunlar kötümüydü?» Ben, iyi» derim (50 d-e).

9. Sokrat -Peki, kötülük gördüm diye kötülük etmek, ka-

senin de bir başkasına zulmetmen adalet midir?» dese buna evet demem doğru olur mu?

Akriton- «Evet» demen doğru olmaz, dedi (I/137 12-14)

10. Sokrat; «Ey Sokrat: Şayet onbir hakim sana zulmetmiş, hak etmediğin şeyi sana reva görmüşse, senin de bana zulmetmen, hak etmediğim cezayı bana yüklemen icabeder mi?» dese buna «evet» demen caiz olur mu dedi.

Kriton-Buna, doğru olmaz, dedi (I/137 14-16)

11. Sokrat - Ona; (Şöyle) dedi: Kanun dese ki: «Hakimin verdiği hükme tahammül göstermemen, Kanundan uzaklaşmak ve ona haksızlık etmek midir, yoksa değil midir?» -«Hayır, bu haksızlık değildir. Kanundan ayrılma sayılmaz» demem doğru olur mu?

Akriton - Bu, doğru olmaz, dedi. (I/137 16-18).

12. Sokrat - Öyleyse, her ne kadar bu hakimler bana zulmetmiş olsalar da benim kanuna zulmetmem icabetmez (I/137 18-19).

labalığım sandığı gibi, doğru olur mu, olmaz mı? Kriton, Hayır doğru olmaz (49 c).

10. Hades'e öteki dünyaya şimdi gidersen biz kanunların değil insanların eğriliğine uyarak gitmiş olacaksın (54 b-c).. Biz doğru buluyoruz diye seni yok etmek istersek, sen de elinden geldiği kadar bizi, kanunlarla yurdunu yok etmeğe mi çarşacaksın? (51 a).

11. Sokrates - O zaman kanunlar şöyle diyebilir: «Senin kalkıştığın bu iş, bizimle olan muahedenin, bize verdiğin sözün dışına çıkmak değil de nedir, sokrates? (52 d-e).

12. ...

İşte, kaynağımız İbnü'l-Kıftî'nin Kriton dialogunun muhtevasını ilgilendiren nakilleri bunlardır. Batı kaynaklarından geçip gelen dialogun içinde, İbnü'l-Kıftî'nin nakillerine mukabil olabilecek cümle ve paragrafları da karşı sütunda görmekteyiz. Kaynağımızın nakillerindeki cümle ve fikirlerin, sıralanış itibariyle, mukabillerini tut-

madığı ilk bakışta göze çarpmaktadır. Nakilde birbirini takibeden paragraflar ve hattâ aynı paragraf içindeki cümleler, esas dialogun kâh sonundan, kâh başından alınmış ifadelerdir. Hattâ, Kriton dialogundan alınmış cümle ve paragrafların arasına, İbnü'l-Kıftî, Phaidon dialogundan cümle ve pasajlar da yerleştirmiş bulunmaktadır.

İbnü'l-Kıftî'nin buradaki nakilleri ile dialogun ifadeleri arasında bazı farklılıkların bulunduğu da ortadadır. Sözelimi sekizinci paragrafta İbnü'l-Kıftî, «Kanun insan kılığına girse de dese ki..» şeklinde bir ifade kullanırken dialogda bunun karşılığı olarak; «... Kanunlar ile Devlet karşımıza çıkıyor, dile gelip bize soruyorlar...» tarzında bir ifade kullanılıyor.

Ayrıca İbnü'l-Kıftî'nin verdiği bazı cümlelerin, açık ifâdeler halinde mukabilleri dialogda mevcut değildir. Beşinci paragraf bunun tipik bir örneğidir. Buradaki cümleler, dialogun metninden mânâ olarak alınmış, hattâ oradan ilhâm alınarak dile getirilmiş ifâdelerdir?

Bazı cümlelerin, mesela onikinci paragrafın, hiçbir dialogda karşılığı yoktur.

Hemen belirtelim ki, İbnü'l-Kıftî bu nakillerini, Kriton dialogunun muhtevasını ortaya koymak için vermiş değildir. Burada o, sokrates'in hayatının son demlerini anlatmaktadır. Bu maksatla aktarılan cümlelerin dialogun şurasından seçilmiş ve araya başka dialog olan cümlelerin de sıkıştırılmış bulunması, tabii karşılanmalıdır.

Mukabil cümleler arasında bazı farklılıkların bulunması da, tercüme ayrılıklarına hamledilebilir.

Dialogda bulunan mânâların Kriton'a atfedilerek ve fakat tamamıyla serbest ifâdelerle anlatılmış olması ve hattâ dialoga atfedilmiş olduğu halde, Platon'un hiçbir dialogunda bulunmamış olması, dialogun islâm dünyasına intikali açısından oldukça dikkate değer hususlardır.

Netice olarak diyeceğiz ki: Bunlar, dialog tercüme edilerek veya onun tercümesinden seçilerek nakledilmiş ifadeler olamaz. Kriton dialogunu bilen birisi, oradaki, meseleleri ve hattâ yer yer dialogun

---

* İbnü'l-Kıftî'nin nakillerine benzer ve fakat daha kısa ifadelerle Üsaybia da kendi eserinde (Uyun, 1/45 14-32, 47 1-7), vermektedir. Burada tekrarıma lüzum duymuyoruz,

cümlelerini göz önüne getirerek, hayal ederek, Sokrates'in konuşmalarını, kendine göre, kendi üslûbuna uygun bir tarzda anlatmış, kaynağımız da bize bu serbest ifadeleri nakletmiş bulunmaktadır.

İmdi de Kriton dialogunun muhtevasiyle ilgili olarak Farâbî'nin kanaatlerini görelim.

Farabî, dialogun asıl hedefini şöyle gösteriyor: «... Bundan sonra da o, şunu araştırmaya koyuldu: İnsanın, atalarının ve şehir halkının arasında (Yahut da herhangi bir şehir ahalisinin içinde mevcut) bulacağı görüş ve kanaatleri benimsemesi, kendi hemşehrilerinin ve kendi milletinin (yahut da herhangi bir şehir halkının) sürdürmekte olduğu yaşayış tarzını devam ettirmesi gerekir mi?

Neticede o şunu açığa çıkardı ki: Onları incelemeden, kendi şehir halkının bu fikir, kanaat ve yaşayış tarzları ile onların aksine olan (fikir, kanaat ve yaşayış tarzlarından hangisinin gerçekten) faziletli şeyler olduğunun hakikatine ulaşmayı araştırmadan insanın onları benimseyip sürdürmesi gerekmez. İnsanm, fikir ve kanaatler içinde de doğruyu, faziletli (kabul edilen) yaşayış tarzları arasında da hakikaten faziletli olanını araştırması gerekir.

Bu (araştırma) onun «Akritan» diye isimlendirdiği, aynı zamanda «Sokrat'm Özüir Beyanı» diye de bilinen kitabında bulunmaktadır»⁸

Farabî'nin bu görüşlerinin isabet derecesini ölçebilmek için elimizdeki batı kaynaklı Kriton dialoguna tekrar dönmek mecbûriyetindeyiz.

Eser, Sokrates'in idâm gününü beklediği sırada hapisanede dostu Kriton ile yaptığı bir dialogdan (43 a-d) kurulmuştur.

Hadise olarak Kriton, dostu Sokrates'i hapisaneden kaçırmak (44 b-c) ister. Gardiyanları rüşvetle kandırıp bu işi (45 a) gerçekleştirecektir.

Sokrates, dostu Kriton'un bu teklifinin doğru olup olmadığını, kendisiyle tartışarak ortaya koymak ve buna göre hareket etmek (46 b, 47 a) ister.

Dialogda ortaya konmak istenen asıl mesele fazletli olduğunu söyleyen ve gerçekten faziletli olan bir insanın çeşitli hallerde durum

8 Farâbî, Fel. Eflâtun, 16(16-18), 17(1-6)

ve tavırının nasıl olması lâzım geldiğinin belirlenmesidir. Bunun için de, acaba insan hiçbir zaman kötülük etmemeli midir? Yoksa, yeri gelince iyilik de, kötülük de edilebilir mi? (49 a) Söz gelimi kötülük görünce karşılık olarak kötülük (49 c) edilebilir mi? Meselâ insan sözünden dönebilir mi? (49 e). Hali kötüleşince insan, daha önce inandığı ve müdafâ ettiği faziletleri ters yüz edebilir mi? (46 d). Acaba insan salim kafa ile düşününce başka türlü, tehlikeli anlarda daha başka türlü hükümler mi verir? (46 d-e). Hasılı çeşitli kaygular, halkın kabul ve kanaatlerinden gelen baskılar (46 c, 49 b), hayat endişeleri (48 d) aile ve çoluk-çocuk düşünceleri (45 c-d) fazilekli insanı, inandığı gerçek faziletlerden alıkoymuyor mu?

Bu araştırma sonunda Sokrates, ne halkın fikir ve kanaatlerinin (48 a), ne hayat ve ölüm endişelerinin ve ne de çoluk-çocuk kaygularının, hasılı bu dünyadaki hiçbir şeyin, gerçekten faziletli olan insanı, inandığı ve kabul ettiği faziletten döndürememesi gerektiğini ve döndüremeyeceği hakikatini (54 b) haykırarak ilân eder.

İmdi, dialogun bu asıl hedefiyle filozof kaynağımız Farabî'nin görüşlerini yeniden ve birarada göz önüne getirirsek aradaki bakış açısı farkının çok büyük olduğunu kolayca müşahade ederiz: Farabî eseri, sadece içtimâî yönden ele almakta, halkın kabul ve kanaatlerine uyulup uyulmamasının lüzumu üzerine durmaktadır. Oysa bu mesele eserin, ana hedefe varmak için katetmek ihtiyacını duyduğu noktalardan yalnızca bir tanesidir: Halkın kabul ve kanaatleri, acaba, faziletli kimseyi yolundan, inandığı faziletten alıkoymayacak sebeplerden birisi olabilir mi? Fakat, dialog bunun dışındaki sebep ve engelleri de ele alıp incelemiş bulunmaktadır. Bunları yukarıda gösterdik. Öyleyse Farabî esere yalnızca bir tek noktadan bakmıştır.

Farabî'yi kendi safımıza çekmek, bizim gibi düşünmediği için kendisini ayıplamak... niyetinde değiliz. Fakat, Farabî gibi filozof bir kaynağımızın bu eseri, asıl hedefinin dışında, yan bir meselesinden görmüş olması, kendisinin, bu esere mâlik bulunup onun bütününe muttali olup olmadığı hususunda bizi şüphe ve tereddüde sevk etmektedir: Farabî acaba bu eseri bizzat gördü mü? Yoksa onun hakkında bir tanıtma yazısı, bir makale... mi okudu?

İbnü'l-Kıftî'nin bu hususdaki nakillerinin de çok uzaktan çekilmiş bir fotoğrafı andıracağına dikkati çekmiştik. Burada Farabî de İbnü'l-Kıftî ile birleşiyor gibidir.

LIII - KİTABÜ'N-NEVÂMİS

(Kanunlar)

1. KAYNAKLARDA ZİKREDİLİŞİ

Platon'a âid eserler arasında, islâm dünyasınca en çok sözü edilen kitaplardan biri budur. Kaynaklarımız arasında onu ilk zikreden İbn Cülcül Kitabü'n-Nevamis demektir¹. Kitap, İbnü'n-Nedim'in eseriyle Müntehab'da da aynı imlâ ile veriliyor². Şehristanî, İbnü'l-Kıftî ve Farâbî de bu husustaki geleneği devam ettirerek eseri, aynı isim ve imlâ içinde zikretmektedirler³. Üsaybia eserin ismini verirken, ayrıca onun bölümlerini de söyleyerek: «Felsefe Hakkında On İki Bölüm (den ibaret olan) Kitabü'n-Nevamis» diyor⁴.

Kaynaklarımız, Platon'un siyaset alanındaki eserlerini zikrederken farklı isimler de vermektedirler. Söz gelimi el-Mesûdî, bir münasebetle «Kitabü's-Siyaseti'l-Medeniyye»'den söz ediyor⁵. Bu isimlerde birçok karışıklıkların yapılmış olduğu muhakkaktır. Biz bunların bir kısmını yukarda (Politikos ve Devlet dialoglarını ele alırken) açığa çıkarmaya çalıştık. el-Mesûdî'nin zikrettiği bu eserin de Platon'un Devlet (Republique) dialogu olması lazım geldiğini belirtmiştik.

Şu halde kaynaklarımız burada sözünü ettikleri eser, Platon'un, en hacimli eseri olan Kanunlar (Nomoi-Les Lois) isimli kitabı olmalıdır.

1 İbn Cülcül, Tabakat, 12(4)

2 İbnü'n-Nedim, Fihrist, 246(4-6, 8-9). İbnü'n-Nedim, Müntehab, 7a(9-10)

3 Şehristanî, el-Milel, III/5(22-23). İbnü'l-Kıftî, İhbâr, I/14(14-15) Farâbî, Fel. Eflâtun 21(9) Farâbî, Telhis, 4(19), 43(14)

Üsaybia, Uyûn, 1/53(31-32)

5 el-Mesûdî, Mürûc, I/297(7), II/159(13)

Batıda D. Laerce, Platon'a aid kitaplar arasında Kanunlar'ı her iki listeye dayanarak zikretmektedir⁶. Kaynak, eserin Oniki bölümden meydana geldiğini belirtmektedir⁷.

Modern araştırmalarda ona farklı açılardan bakılmaktadır. Söz gelimi, E. Zeller ve L. Robin onu mevsuk eserler içinde sayarlar⁸. K. Vorlaender, Aristoteles'in şahadetine mazhar oldu diye, Kanunlar'ı sıhhatli eserler listesinin başına koyar⁹. E. Brehier ise onun tamamlanmadan kaldığını, Platon'un ölümünden sonra neşredilmiş bulunduğunu söyler¹⁰.

Büyük bir ihtimalle, daha doğrusu büyük hacminin büyük kısmı Platon'a aid bulunan bu eser, kaynaklarımızın dikkatlerini, hiçbir şüphe belirtisi olmadan, üzerine çekmiş, bolca isminden bahsettirmiş görünüyor.

Kaynaklarımıza fazlaca malzeme sağlamış olma pozisyonunda duran bu eserin muhteva olarak ne derece bilindiğini anlamak için ona bira daha yaklaşalım.

2. MUHTEVASI

Zikredilişine paralel olarak kaynaklarımızdaki Kanunlar'la ilgili muhteva da oldukça zengindir. İbn Cülcül, bu hususta şunları naklediyor: «Eflatun, en-Nevamis diye bilinen kitabında der ki: Askıabyus -Asklepios) kendi heykeli içinde takdis olunuyordu. Bir kadın ile bir erkek, kadının karnındaki çocuk hususunda, ona davacı oldukları zaman Askıabyus, kadına; ey zalim! O, senin güneş bayramı heykeli (huzuru)nde kocandır. Senin için beka ve uzun ömür dilemektedir. Sen, filan oğlu filan ile münasebette bulunmuşsun. Üç (zaman) sonra kötü ahlakı (nı)doğuracaksın. İki eli göğsünde bir çocuk dünyaya getireceksin, dedi. Sonra erkeğe döndü ve (şöyle)

6 D. Laerce, des Philosophes, I/179-182.

7 D. Laerce, des Philosophes, I/181

8 E. Zeller, History, 137. L. Roblon, La Pensee, 216-217

9 K. Vorlaender, F. Tarihi, 1/109.

10 E. Brehler, Histoire, 1/189.

dedi: Ey adam, gerekmediği halde bu kadınla nikahlandın. Ondan, ektiğinden daha fazlasını elde edeceksin¹¹».

«Yine bu kitapda Eflatun, onunla ilgili olarak (şunu) anlattı: Bir kimse onun için bir mal sakladı. Sonra ona; «ey kalblerin nuru! Malım kayboldu. Onu bana geri ver.» dedi. Sonra onunla birlikte evine yollanda. Askılabiyus onu ona verdi. Sonra adama, «Allah'ın nimetleriyle alay edene müstehak olan, o malın ondan sökülüp alınmasıdır. Bu mal seni yakında terkedecek, geri de dönmiyecektir» dedi. Böylece de oldu¹².

«Aynı şekilde, bu kitapta Eflatun, dirilme (ba's) hakkında Kral Marinos'un kendisine bahsetmiş olduğu çirkin kıssalar anlattı. O, Marinos'un ölümünü ve kendi yanında dirilme (sini haber vermişti. Gittikleri zaman onu ölmüş olarak buldular¹³».

«Askılabiyus hakkında yazılmış haberler arasında bunlar, akla yakın olarak bulduklarımızdır¹⁴».

Üsaybia da şunları söylüyor: «Eflatun, en Nevâmis diye tanınan kitabında Askılibiyus -Asklepios'dan, onun gayb haberlerinden, ilahi bir ilham ile zuhur etmiş ve insanlarca müşahede olunmuş garib hikayelerinden birçok şeyler zikreder...»¹⁵

Şehistani'nin bu mevzua katkısı ise şudur: «Eflatun, en-Nevâmis (isimli) kitapta dedi ki: Eşya, insanın, kendisinin bir yapıcısı bulunduğu ve yapıcısının kendi fiillerini bildiği (hususunda) habersiz kalmamasını gerekli kılar. O (şunu) ilave etti: Yüce Allah, selb yoluyla (mücerred bir tarzda, yani örneksiz ve benzersiz olarak bilir. O, âlemi nizamsızlıktan nizama ibda eyledi. Her mürekkep olan, çözülmeye mahkumdur. Alemin evvelinde bir zaman yoktur. O, birşeyden ibda edilmiş de değildir¹⁶.

11 İbn Cülcül, Tabakat, 12(4-9)

12 İbn Cülcül, Tabakat, 12(10-13)

13 İbn Cülcül, Tabakat, 12(14-15)

14 İbn Cülcül, Tabakat, 12(23)

15 Üsaybia, Uyûn, I/16(4-6)

16 Şehristani, (el-Miele, II/5(22-31)

Filozof kaynağımız Farabî de, umumî tanıtmaları arasında Kanunları şöylece takdir eder: «itabü'n-Nevamis'de bu şehir sakinlerinin uymaları gereken faziletli hayat ve hareket tarzlarını verdi.¹⁷»

Henüz son hükümlere varmadan önce, kaynaklarımızın bu bölümük pörçük nakillerinin isabetini tesbit edip geçelim.

Görüldüğü üzere Asklepios motifi, Platon'la ilgilenen kaynaklarımızın fazlaca dikkatlerini çekmiş bulunuyor. Gerçi Platon hakikaten Asklepios'dan sık sık söz eder¹⁸. Ona göre Asklepios, bir hekimdir¹⁹. Hem de hekimlerin piridir²⁰. Fakat o, bir tanrı oğludur²¹. Hatta bunun da ötesinde o, bir tıp tanrısıdır²². Adına şenlikler yapılır²³. Namına dikilmiş heykeli mevcuttur²⁴.

Ancak, Platon'un Asklepios'la ilgili olarak söylediği bu sözlerden hiçbirini, (dipnotlarda da görüldüğü gibi) Kanunlar'da geçmez. Hatta, Kanunlar'da Asklepios ismi, bir kerecik bile zikredilmez.

Ayrıca, kaynaklarımızın Platon'a dayandırdığı bu türlü Asklepios hikayeleri, Platon'un Asklepios'un isminin zikredilmiş bulunduğu, öteki dialoglarında da yoktur. Şu halde kaynaklarımızın naklettiği bu hikayelerin kaynağı Kanunlar dialogu olmayacağı gibi, Platon'un herhangi bir dialogu, daha doğrusu Platon olamaz.

Meselemiz bu hikayelerin asıl kaynağını bulmak olmadığına göre, bizim için ortaya çıkan netice şudur: Bu hikayeleri Platon'a atfeden kaynaklarımız, anlaşılıyor ki, Platon'un adı geçen eserlerini tanımamaktadırlar. Bunları, her ne kadar Platon'un adı geçen eserlerine dayandırmış bulunsalar da, doğrudan doğruya Platon'dan değil, Platon'un ikinci veya üçüncü elden takicilerinden almış olmalıdır. Hattâ, herhalde kaynaklarımızın kaynaklarında aranmalıdır.

17 Farabî, Fel. Eflatun, 21(1-2)

18 Bu noktaya daha önce, Platon'un hayatı bölümünde, onun hekimliği bahsinde temas etmiştik.

19 Platon, Republique, X/599c

20 Platon, Phaldros, 270c, Platon, Protagoras, 311b Platon Republique, III/405 d-e, 406c.

21 Platon, Republique, III/408 a-c

22 Platon, Banquet, 186e.

23 Platon, Ion, 530a.

24 Platon, Banquet, 186e.

Farabî'nin, naklettiğimiz umumî hükmüne gelince, bu umumî hükümden, bir tefarruatı içinde bulunduran Kanunlar'm muhtevasını gösterecek yeterli bilgi edinilmez. Farabî'nin, bu hususla ilgili, zengin ve teferruatlı bilgilerini, biraz sonra ele alacağımızdan, şimdilik bunun üzerinde durmayacağız.

Şehristanî'nin, Kanunlar dialoguna atfettiği fikirler, Platon'dan islâm dünyasına intikal etmiş gösterilen fikirlerin belirlenmesi bakımından, oldukça dikkate değer görünüyorlar. Şehristanî'nin, yukarıda aktarmış olduğumuz, naklinden anlaşıldığı üzere, Platon, Kanunlar dialogunda şu meseleleri açıklamıştır. Eşya, kendisini meydana getiren bir yapıcının (tanrı'nın) varlığına delalet etmektedir. Tanrı'nın bilgisi, dedüksiyon, induksiyon... gibi metodlara, örnektir. Örnek, benzer... gibi vasıtalara dayanmayan bir bilgidir. Tanrı, alemi ibda eylemiştir.

Kanunlar dialogu, gerçekten de, şehir hayatının, ferd ve cemiyet olarak, kaidelerini tayin ve tesbit etmeyi hedef almış bulunmaktadır. Bu bakımdan Farabî'nin, yukarıda naklettiğimiz, umumî hükmü isabetlidir. İşte bu umumî hava içinde platon' içtimai bir müessese olarak dinden, dini tavır ve hareketlerden de bahseder. Söz gelimi insanın vazifeleri tayin ve tesbit edildiği sırada, insanın Tanrıya, daha doğrusu Tanrılara karşı vazifeleri (VI/716 e) gösterilir. Yine içtimai bir tavır olarak suçlardan söz edilirken Tanruların varlığını inkar suçları (X/885 e) tahlil edilir. Bu mesele Platon'u, meselenin tabii seyri içinde, Tanruların varlığını inkar edenleri redde (X/888 d) ve Tanruların varlığını isbat etmeye (891 b) götürür. İşte bu aarda Platon, eşyanın terkibinden, onun çözümlenmesinden, onu meydana getiren sebeplerden söz eder. Dolayısıyla, Şehristanî'nin kanaatlerinin doğruluğuna ve naklinin bu noktadaki isabetine hükmetmek tabii bir mantık işleyişi olur.

Şu var ki: Şehristanî'nin naklindeki, Allah'ın selb yoluyla, örneksiz ve benzersiz olarak bilmesi, Onun alemi nizamsızlıktan nizama ibda eylemesi ... gibi fikirler pek çok tefsire ihtiyaç gösteren hükümlerdir. Mesela, «İbda» kavramı ile «nizamsızlıktan nizama sokma» hükmü, bizzat kendi aralarında tezat teşkil ederler. Ayrıca Platon burada (hatta öteki eserlerinde de) sık sık «Tanrılar» tabirini kullanmaktadır. Bu durumda kaynağımız Şehristanî'nin, «Allah alemi ibda

eyledi» şeklindeki hükmünün kaynağı, doğrudan doğruya Platon olmaz gibi görünüyor.

Bu bölüm pörçük nakillerin dışında Kanunlar dialogunu geniş hacmine, renkli muhtevasına ve fikri ihtişamına paralel bir tarzda bize tanıtan da yine filozof kaynağımız Farabî olmaktadır. Farabî, Kanunlar dialogunun bize geniş bir özetini vermiş bulunmaktadır.

Farabî, Telhisü'n-Nevamis (-Kanunlar'm özet) adı altında verdiği bu eserde kendisinin Platon'u nasıl anladığını belirterek, «Eflatun, fikirlerini yer yer sembollerle anlatmış olmakla birlikte çoğu kere de o, açık ifadeler kullanmaktadır» diyor²⁵. Fakat, kendisi Platon'un hangi ifadelerini açık ve dış manaları içinde aldığını, hangilerini sembolik olarak değerlendirdiğini söylemeden ve fakat her iki metodu da aynı zamanda kullanarak eseri özetlemektedir*.

Bu özeten anlaşıldığına göre Kanunlar dialogunu Farabî bizzat görmüş, okumuş ve değerlendirmesini de doğrudan doğruya yapmış bulunmaktadır. Farabî'nin nakilleri ile elimizdeki dialogun ifadeleri büyük ölçüde birbirine paralel düşmektedir. Nitekim Farabi kendisi de bu hususu açıkça söylemekte, «O (kitap) bize ulaştı. Elimize aldık. Sahifelerini çevirdik. Üzerinde düşündük. Görebildiğimiz, anhyabildiğimiz kadar mana çıkardık...» demektedir²⁶.

Şu var ki: bilindiği gibi Platon'un anunlar dialogu oniki kitaptan müteşekkildir. Farabi ise bunu dokuz kitap olarak göstermiş ve özetlemiş bulunmaktadır. Öyleyse Farabi eserin kalan üç kitabını görmemiştir. Zaten Farabi de meselenin farkındadır ve «... bu eserden, nüshaları elimize geçmeyen bölümler kalmıştır. Eserde yer alan kitapların sayısı hakkında görüş ayrılığı vardır. Bazıları bunların on, diğer bazıları ise ondört tane olduğunu iddia etmiştir. Ancak, dile getirdiklerimizin dışında elimize başka bölüm geçmedi» demektedir²⁷.

* Biz bu özetin, elimizdeki Kanunlar dialogundan karşılıklarını da göstererek geniş bir değerlendirmesini yapmış bulunmaktayız. Ancak, yüzlerce sahifet utan bu değerlendirme tezimizin hacmini haddinden fazla genişletecektir. İşte bu düşünceyle onu buraya almadan ve burada yalnızca sonuç olarak çıkardığımız hükümleri zikretmekle yetineceğiz.

25

26 Farabi, Telhis, 43(5-7)

27 Farabi, Telhis, 43(10-13)

Görülüyor ki Farabî, özetlediği eserin tam olmadığını farkındadır. Fakat onun kaç tane kitap, kaç bölümden ibaret bulunduğunu kesinlikle bilmemektedir.

Ayrıca çok dikkate değer bir nokta daha vardır ki Farabi özetiinde yedinci Makale olarak bir bölüm verir²⁸. Tabii olarak Kanunlar dialogunun yedinci kitabının karşılığı olması gereken bu makalede Farabi'nin özet olarak verdiği fikirlerden bir teki bile mukabili olan Kanunların yedinci kitabında meveud değildir. Aradaki ilgisizlik o kadardır ki bunun bir tefsir veya sembolik değerlendirme olarak kabulü dahi mümkün değildir. Üstelik, Farabi'nin buradaki nakilleri, dialogun yedinci kitabının dışındaki bölümlerde de yoktur. Hasılı Kanunlar'da bu nakillerin karşılığı yoktur.

Şu halde Farabi, ne olduğu ve kime aid bulunduğu bilinmeyen bir risaleyi Kanunlar dialogunun yedinci kitabı sanmış, bunu onun yerine koyarak tahlil ve takdim etmiş, daha doğrusu kendisine böyle bir yanlışlıkla intikal etmiş bulunan eseri, tefrik ve temyize imkan bulunmayıp hatayı aynı şekilde okuyucularına aktarmış bulunmaktadır.

Hasılı Farabî on iki kitabından müteşekkil olan Kanunlar dialogunun sekiz bölümünü tanımaktadır. Son üç bölümü eline geçmemiştir. Birisinin yerine ise dialoga aid bulunmayan bir risale konulmuş olduğundan asıl dialoga aid yedinci kitap da tanınmamış, dolayısıyla Kanunların dört kitabı da Farabi'nin meçhûlü kalmış bulunmaktadır.

Bu sonuncu hadise bize bir noktadan daha ışık tutmaktadır. Şöyle ki : Daha önce de çeşitli vesilelerle bir nokta üzerindeki endişemizi hassasiyetle belirtmiş ve «acaba isminden bahsedilen, muhteva olarak da yalnızca bir noktadan görülen ve yakalanan... bu dialog... kaynağımız... tarafından tam bir bütün olarak tanınmamakta mıdır? Söz gelimi dialogun bütünü yerine ondan alınan bir bölüm onun yerine geçirilmiş olamaz mı?..» demiştik. İşte bu endişemizde ne kadar haklı olduğumuz burada görülmektedir. Gerek Farabi, gerekse öteki kaynaklarımız, şu veya bu derecede Platon'un fikirlerini taşıyan eserlere Platon'un eseri gözü ile baktıkları gibi,

28 Farabî, Telhis, 34-36.

Platon'un herhangi bir dialogundan çıkarılmış bir parçayı, dialogun bütünü ve tamamı olarak da kabul edebilmişlerdir.

Sonuç şu ki : Platon'un Kanunlar dialogu da hatırı sayılır, itibarlı kaynaklarımızca zikredilmiş bulunmaktadır. Yine hatırı sayılır kaynaklarımız ondan nakil ve iktibaslar yapmışlardır. Bu nakil ve iktibaslar içinde asla ve vakiya uygun noktalar vardır. Ancak, yine bu nakiller içinde ve çoğunlukla hakikate uymayan hususlar vardır. Buna dayanarak diyebiliriz ki, kaynaklarımızın pek çoğu bu eserin muhtevasını bilmemektedirler. Nakillerini doğrudan doğruya dialogdan almış olamazlar. Hatta doğru olan ifadelerinin bile ilk daynağı Kanunların kendisi değildir.

Kaynaklarımız içinde Kanunlar'ı da yine en iyi bilen Farabi dir. Hatta Platon'a ait kitaplar içinde Kanunlar, Farabi'nin en çok ve en iyi bildiği eserlerden biri ve belki de birincisidir. Buna rağmen onun ancak on ikide sekizini bildiğini de gözden kaçırmamalıyız.